

ŽIVOT A DÍLO BOŽENY KOMÁRKOVÉ V ZRCADLE FONDU MORAVSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA

THE LIFE AND WORK OF BOŽENA KOMÁRKOVÁ AS REFLECTED
IN THE MORAVIAN MUSEUM COLLECTIONS

PETRA PICHLOVÁ

MZM - Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření (ODKAZ)

ABSTRACT:

The paper presents the life and work of the important Czech philosopher of evangelical orientation Božena Komárková. Božena Komárková's life passed through a large part of the twentieth century. As a young girl, she experienced the euphoria of the end of the World War I associated with the negation not only of the Austro-Hungarian monarchy, but also of the Catholic religion, which was associated with life in the monarchy. During her studies at the Masaryk University Brno, she began to sympathize with the Evangelical Church of the Czech Brethren and became significantly involved in the Academic YMCA. During the World War II, she was imprisoned for her participation in the Second Resistance. After the end of the war, she started teaching at the State Gymnasium in the Legionaries Street n°14 in Brno. After February 1948, she was expelled from all teaching and public functions. She was first granted disability and later old-age pension. During this time, she devoted herself to writing philosophical, Christian-oriented texts and organizing home seminars in her flat in Pekařská Street in Brno. Her works were widely published in samizdat. The most important topic that she devoted herself to throughout her life was the origin and meaning of human rights. She advocated for them not only on a theoretical level, but also practically by the example of her own life. That is why she signed the Declaration of Charter 77 in December 1976. From a religious point of view, she joined the New Orientation movement within the Evangelical Church of the Czech Brethren. Politically, she leaned towards socialism. She belonged to the moral authorities of the Brno dissent. After 1989, she received several important awards. She died in 1997. In the article, I present the life and work of Božena Komárková in the light of documents that are stored in the Department of the History of Antitotalitarian Culture in the Moravian Museum. Therefore, the aim of the article is, in addition to describing the life and work of this philosopher, also to get acquainted with the structure of her fund in the collections of the Moravian Museum.

KEY WORDS: Božena Komárková, Sokol, YMCA, J. L. Hromádka, Second Resistance, Obrana národa (Defence of the Nation), human rights, pedagogue, Evangelical Church of the Czech Brethren, communism, New Orientation, Charter 77, samizdat, home seminars.

ÚVOD

V roce 2023 jsme si připomněli sto dvacáté výročí narození Boženy Komárkové. Ženy, která žila skrytě a ani dnes nepatří k nejznámějším nebo nejčtenějším autorkám. Přesto může být její osud inspirativní i pro člověka dnešní doby. Život Boženy Komárkové se vinul přes téměř celé dvacáté století se všemi jeho stinnými i radostnějšími stránkami od první světové války, vzniku Československa a tzv. první republiky, přes druhou světovou válku, nastolení totalitní komunistické diktatury, život v „bezčasi“ normalizace až po euforii svobodné doby. Právě tuto životní cestu Boženy Komárkové a odraz v jejím myšlenkovém díle představuji v jednotlivých kapitolách článku. Je tak činěno sice do značné míry deskriptivně, ale zároveň je důraz kladen i na vzájemnou propojenost a souvislost životních kroků Komárkové.

Při psaní článku jsem nacházela inspiraci především v bohatém fondu Boženy Komárkové, jenž je uložen v podsírcce Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření (dále ODKAZ) Moravského zemského muzea v Brně. Cílem článku je bližší seznámení s dosud nepříliš známým životem a dílem české filozofky, která ve své době výraznou měrou ovlivňovala další myslitele z evangelického prostředí. Svou statí chci ale především seznámit čtenáře se strukturou fondu Boženy Komárkové ve sbírkách Moravského zemského muzea. Dokumenty z tohoto fondu se totiž mohou stát podnětem ke vzniku dalších specializovanějších diplomových nebo dizertačních prací věnujících se nejen dílu Boženy Komárkové, ale například i jejímu začlenění do kontextu poválečné české filozofie, a to včetně dobových polemik.

DĚTSTVÍ A MLÁDÍ BOŽENY KOMÁRKOVÉ

Božena Komárková se narodila 28. ledna 1903 v Tišnově. Její matka Alžběta pocházela z patricijské rodiny, otec Bedřich založil a vedl stavební firmu. Bedřich Komárek měl v rámci Tišnova důležité společenské postavení, byl mimo jiné členem městské rady. Tento fakt ale nehrál v životě Boženy Komárkové tu nejdůležitější roli. Mnohem zásadnější bylo náboženské cítění. Její rodiče se sice hlásili k římskokatolickému náboženství, ale celá rodina byla vlastními slovy Boženy Komárkové velice „pokrokářská“¹. Tihla například k sokolskému hnutí, které v době těsně po první světové válce představovalo prostředí nacionální, protivídeňské a antiklerikální. Všeobecná poválečná nechuť k monarchii, jež byla spojována právě s římskokatolickou církví, podněcovaná navíc četbou básní Josefa Svatopluka Machara a děl Aloise Jiráska (zejména *Temno* a *F. L. Věk*) i příslušností k hnutí *Volná myšlenka* pak vedla patnáctiletou Boženu Komárkovou k vystoupení z katolické církve. Katolickou církev včetně tradičního způsobu vyučování náboženství, povinných mší a zpovědí vnímala tehdy mladá

Obr. 1. Otec Bedřich Komárek.
Fig. 1. Father Bedřich Komárek.

Obr. 2. Matka Alžběta Komárková.
Fig. 2. Mother Alžběta Komárková.

Božena Komárková jako „černý příkrov“². Vyhledávala naopak sokolské společenství, které pro ni reprezentovalo svět svobody, volnosti a mládí. V tom ji podporovali i její rodiče.

Sokol v době dětství a dospívání Boženy Komárkové představoval důležité hnutí a tehdejší Tišnov rozděloval na dva tábory: „Na jedné straně tak říkající pokrokáři. Tam můj otec hrál jednu z předních rolí. Pokrokářství bylo tak říkajíc integrováno v Sokole. [...] A toto obojí stálo zase proti tomu loajálnímu postoji k Vidni, to byli většinou ti starousedlíci, pokud se vůbec o politiku starali. [...] Vlastenci byli více méně všichni, jenomže někteří míň a někteří víc a kdo byl černožlutý vlastenec, bylo něco jiného než ten, kdo byl za všech okolností proti Vidni.“³ Sokol měl navíc v Tišnově zázemí v nové velké budově a představoval centrum nejen sportovního, ale i kulturního života celého Tišnova a okolí. V nové budově sídlila městská knihovna, odehrávaly se tam i plesy a školní akademie.

Sokolské činnosti se Komárková věnovala nejen aktivně sportem, ale publikovala o něm i své první časopisecké články. V roce 1923 reagoval Jan Hiller v časopise *Sokolské besedy* na dopis anonymní studentky uveřejněný ve *Studentském časopise* s názvem *Nemoci mládí*. Vyzýval ostatní, aby odpověděli této studentce na její pesimistický náhled na život a na svět. Vznikla tak série článků s názvem *Mládí v knize života*. Jeden z příspěvků zaslala i Božena Komárková pod pseudonymem „student J. K. z reálného gymnázia na Starém Brně“. Příspěvek jasně vyjadřuje její tehdejší životní postoj: „Naše sokolství, plně pochopené a pročitěné, se nám může stát východiskem ze všech pochyb, pessimismu a nihilismu mládí. Sokolství v ideálním slova smyslu je ideálem samotného lidství a snaha dosáhnouti tohoto ideálu musí být směrnicí našeho života. Sokolství, to je síla, odhodlání nadšení, láska,

Zeml. Morava. Školní rok 1909-10
 Školní okres: Tišnov. Číslo třídního katalogu: 14
 Začala chodit do školy dne 16.9.1909 v Tišnově.
 Vstoupila do této školy dne 16.9.1909
 Převzimana za dne

Školní zpráva.

Komárková Božena narozená dne 23. srpna 1903
 v Tišnově za Matěři, náboženství římsko-katolické, žijící v Tišnově 1. třídy 1.
 školního roka) čtyřletá dívčí obecná v Tišnově a trvale pobývající při 4. třídě
 ve školním roce 1909-10.

	D o b a			
	od 18. IX. 1909 do 20. XI. 1909	od 1. XII. 1909 do 14. II. 1910	od 15. II. 1910 do 20. IV. 1910	od 1. V. 1910 do 15. V. 1910
Práva	/	/	/	/
Přítom	/	/	/	/
Náboženství	/	/	/	/
Čtení	/	/	/	/
Pisat	/	/	/	/
Výpočet jazyk	/	/	/	/
Práce a měřiční technování	/	/	/	/
Přehledná předmětů	/	/	/	/
Zeměpis a dějepis	/	/	/	/
Kreslení	/	/	/	/
Zpív	/	/	/	/
Tělocv.	/	/	/	/
Zvuk. náh. písní	/	/	/	/
Národní jazyk (starší zeměpis jazyk)	/	/	/	/
Vadit správa písemných prací	/	/	/	/
Počet zápisných příloh	6	2	6	3
Předmětů	6	2	6	3
Den, kterého školní správa vydána	19. I. XII. 09	19. IX. II. 10	19. I. V. 10	19. IX. VII. 10
Podpis rodič neb jich zástupců	Věrně a s úctou Božena Komárková			

Zákony proloženo se
 (T. školního roka)

Rudolf Šteher ředitel školy
Svatopluk Čech učitel náboženství
Anna Machová učitelka
Božena Komárková školní zpráva

Tisk v ústavě Altona Veselá v Brně, Mladá na Mlýnech

Obr. 3. Vysvědčení z první třídy obecné školy v Tišnově, školní rok 1909/1910.

Fig. 3. Report from the first year in the primary school in Tišnov, school year 1909/1910.

DÍVČÍ LYCEUM S PŘÁVEM VEŘEJNOSTI VESVY V BRNĚ.

Číslo 62.

Vysvědčení výroční.

Komárková Božena
 narozená dne 23. srpna 1903 v Tišnově na j...
 náboženství katolické, žijící v Tišnově 1. třídy, matky
 za školní rok 1917/18. tohoto vysvědčení:
 Chování: velmi dobře

Přepět v jednotlivých předmětech		Celkový výsledek:
V náboženství	velmi dobře	Zároveň tato žákyně způsobila, aby postoupila do třetí třídy.
V jazyku českém (písničky)	velmi dobře	
V jazyku německém	dobře	
V jazyku francouzském	dobře	
V dějepisu	velmi dobře	
V matematice	velmi dobře	
V přehledu	dobře	
V přírodopisu	/	
V zeměpisu	velmi dobře	
V výtvarném	/	
V kreslení	velmi dobře	
V zpívání	velmi dobře	
V tělocviku	velmi dobře	
V silnicích	velmi dobře	
V písních (1. odd.)	/	
V písních (2. odd.)	/	
V písních (3. odd.)	/	
V písních (4. odd.)	/	
V písních (5. odd.)	/	
V písních (6. odd.)	/	
V písních (7. odd.)	/	
V písních (8. odd.)	/	
V písních (9. odd.)	/	
V písních (10. odd.)	/	

Počet zameškaných hodin učebních 100 z nich neomluveno: 0
 V Brně dne 28. srpna 1918.
Antonín Mareš ředitel
Božena Komárková žákyně

Vysvědčení toto má platnost jako vysvědčení školních letních školních
 podle vst. č. 6. ministerstva školství a výtvarnosti ze dne 3. srpna r. 1908, č. 18.240.

Obr. 4. Vysvědčení z Dívčího lycea s právem veřejnosti Vesvy v Brně, školní rok 1917/1918.

Fig. 4. Report from the public Girls' Lyceum Vesna in Brno, school year 1917/1918.

spravedlnost a krása“ (HILLER 1923, 116). Také další z prvních publikovaných článků Boženy Komárkové se věnoval sokolské tematice. Nesl název *Sokol a mladá generace* a vycházel na pokračování v týdeníku *Pokrokový obzor* v oddílu *Studentská hlídka* v průběhu září a října roku 1926. Týdeník *Pokrokový obzor* vydávala v Brně Pokroková strana, jejíž vedoucí osobností byl profesor Inocenc Arnošt Bláha. Sociolog I. A. Bláha zároveň patřil mezi učitele, k nimž měla Božena Komárková na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity (dále FF MU) v Brně nejbliže.

Na FF MU se Božena Komárková věnovala studiu historie, filozofie a zeměpisu. Její učitelé na fakultě byli orientováni především masarykovsky, patřili mezi ně například Josef Tvrдый, Julius Glücklich nebo Otakar Chlup. Seznámila se zde ale i s profesory Janem Uhrem, Vladimírem Grohem a Vladimírem Helfertem, kteří ji ovlivnili v pozdější aktivní účasti v odbojovém hnutí. Na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity studovala v letech 1923–1927, roku 1929 pak získala Vysvědčení učitelské způsobilosti pro vyučování dějepisu a filozofie ve vyšších třídách a zeměpisu v nižších třídách středních škol.

AKADEMICKÁ YMCA

Ke konci svých univerzitních studií se Božena Komárková spřátelila s Janem Blahoslavem Čapkem a Františkem Maria Hníkem. Právě oni ji začali seznamovat s prostředím evangelické církve. Od nich poprvé slyšela o Josefu Luklu Hromádkovi a rovněž o obrodném studentském hnutí Akademická YMCA⁴ (dále také Akademická Ymka nebo AY). Sama vzpomíná, že o hnutí YMCA letmo slyšela v době svých gymnazijních studií, ale tehdy ji zaujalo pouze tím, že mělo anglické kořeny a ona toužila slyšet angličtinu: „Já jsem sice byla při tom, když nějací Angličané zakládali obrodné studentské hnutí, chtěli ti Angličané, aby

Obr. 5. Maturitní vysvědčení z Českého státního reálného gymnasia v Brně z roku 1923.

Fig. 5. Leaving certificate from the Czech State Real Gymnasium in Brno from 1923.

Obr. 6. Vysokoškolský index Boženy Komárkové.
 Fig. 6. University student's record book of Božena Komárková.

to bylo křesťanské, já jsem tam byla jenom proto, to bylo v divadle, že jsem chtěla slyšet, jak zní angličtina. Já jsem do té doby nikdy anglicky neslyšela mluvit.“⁵ Díky Hníkovi a Čapkovi se zúčastnila své vůbec první konference Akademické Ymky, která se konala shodou okolností v Tišnově v roce 1928. Božena Komárková byla v této době stále poměrně radikální ateistka, členka *Volné myšlenky* a Pokrokové strany. Ale právě díky tišnovské konferenci došlo v jejím smýšlení k postupně hlubší konverzi ke křesťanské víře.

Na tišnovské konferenci AY v roce 1928 překvapil Boženu Komárkovou především fakt, že se intelektuálové nebáli a nestyděli veřejně modlit. Do té doby byly veřejné projevy víry vzhledem k celkovému naladění meziválečné ateistické společnosti nemyslitelné. Zvláště imponovala skromnost těchto intelektuálů, s níž se mezi spolužáky či profesory na fakultě nesesetkala. Prostředí AY se jí tak stalo bližší a pro další směřování života více určující než samotná univerzitní studia: „Hledala se nejen stanoviska pro věcné řešení, ale i pevný morální

Číslo 837.

Rok 1926.

... kamkoli v čemkoli je dospěno, to nezdrží nás myslět a pátrat, zda by snad přece nemohlo všechno jinak a ještě lépe být.

Tyrš.

Poslední mé slovo jest srdečné a vroucí přání, aby národovci moji milí v Čechách i na Moravě, v jakémkoli poslavení se oclnou, nikdy nepřestávali býti věrni sobě, pravdě i spravedlnosti!

Palacký.

Demokratismus je celkový názor na svět, hlásající zásady rovnosti nejen hospodářské a politické, nýbrž také duchovní, mravní a náboženské
Musí se stát novým člověkem, kdo chce býti doopravdy demokratický . . .

T. G. Masaryk

Oděhnal, Brno

STRANA POKROKOVÁ

Členská legitimace

ÚSTŘEDNÍ VÝKONNÝ VÝBOR
POKROKOVÉ STRANY
V BRNĚ.

předseda.

jednatel.

Obr. 7. V roce 1926 se Božena Komárková stala členkou Pokrokové strany.

Fig. 7. In 1926 Božena Komárková became a member of the Progressive Party.

Praktické pokyny

KONFERENCI i jednotlivých přednášek se může účastnit každý, kdo se přihlásí buď v ústředí Akad. Ymky, Praha II., Na Poříčí 12, nebo — po 26. červnu — v konferenční kanceláři v Ivančicích. Denní poplatek je stanoven na Kč 15.— denně; konferenční taxa činí letos Kč 15.— pro studenty, Kč 25.— pro nestudenty.

SLEVVU NA DRAŽE (50% studentů, 33% nestudentů) dostane ten, kdo se přihlásí nejdříve do 20. června.

UBÝTOVÁNÍ společné huď ve škole nebo v soukromém bytě.

O STRAVU vydatnou a chutnou je postaráno ve vlastní kuchyni.

ODEV si vezměte jednoduchý, abyste se cítili svobodni. Pro sport jsou dobré tepláky, svetr, kedsky; nezapomeňte na koupací obleky. Přikrývka, prostěradlo, polštářek pod hlavu je nezbytné pro společné ubytování. Jinak se ovšem ručí za pohodlí. Hudební nástroje, fotoaparáty, notesy, rakety a míčky s sebou.

Denní pořádek

- 6.45 budíček a cvičení
- 7.30 snídaně
- 8.15 ranní pobožnost
- 9.00 přednáška
- 10—12 diskuse v skupinách
- 12.30 oběd
- 14—18 hry, koupání, sport, závody, výlety, exkurse
- 19.00 večer
- 20.00 večerní plenum nebo táborový ohně se shrnutím zpráv z diskusních skupin.
- 22.30 noční klid.

Šátek a Slaběnoudek, Noste.

Věříme v demokracii, věříme ve svobodu.

ve svobodu vždy větší a větší

T. G. Masaryk, E. Beneš, M. R. Štefánik,
ve washingtonské deklaraci roku 1918.

AKADEMICKÁ YMCA

ZVE VÁS

**NA STUDENTSKÉ
KONFERENCE**

DO IVANČIC U BRNA

Obr. 8. V roce 1936 se konference Akademické Ymky konala v Ivančicích u Brna.

Fig. 8. In 1936 an Academic YMCA conference was held in Ivančice u Brna.

základ osobní odpovědnosti a rozhodování. Pro mne a moje přátele se stalo toto prostředí pro utváření vlastní osobnosti daleko důležitější, než naše jinak milovaná a respektovaná Alma mater. Bylo nám jasné, že věcné vědění, jakkoli důležité, je jenom materiálem pro život, ale ne život sám“ (MARKOVÁ 1996, 89). Na tišnovské konferenci se Komárková poprvé setkala s J. L. Hromádkou. Jeho závěrečný projev na konferenci na ni silně zapůsobil i z ryze osobních příčin. V té době musela ze zdravotních důvodů přerušit na tři semestry studium, což v ní zanechalo silný pocit méněcennosti. Hromádka naopak ve svém projevu zdůrazňoval jedinečné poslání každého jedince: „Že v době rozkladu všech hodnot, na kterých stojí evropská civilisace, nic nepomůže překonat krizi, ve které tato civilisace je, než víra v osobního Boha, který pověřuje každého z nás jedinečným posláním. Což bylo zase předmětem strašlivého údivu pro mne, že by každý jedinec měl mít nezastupitelné poslání.“⁶ Setkání s Akademickou Ymkou nebylo pro Boženu Komárkovou určující jen v tom smyslu, že ji postupně vedlo ke křesťanské víře, ale sehrálo hlavní roli i v jejím pozdějším rozhodnutí pro účast v odboji.

Božena Komárková vstoupila díky tišnovské konferenci do samotných počátků Akademické Ymky. AY byla ustavena z podnětu filozofa Emanuela Rádl a za předsednictví J. L. Hromádky v dubnu 1927 v Radešovicích u Říčan. Jejimi členy se staly křesťanský kroužek Obrodného hnutí československého studentstva v Praze a v Příbrami a studentské kroužky Ymky v Brně a v Bratislavě. Sekretářem byl v letech 1933–1938 Jaroslav Šimsa a v letech 1938–1941 Jaroslav Valenta. Oba pravidelně dojížděli do Brna a podíleli se na přednáškách a seminářích, které AY pořádala. Ustavující hromada brněnské Akademické Ymky se konala 3. prosince 1937.

Činnost brněnské Akademické Ymky byla v následujících letech velice pestrá. Každý týden probíhaly přednášky na různorodá témata. Účastníci se scházeli nejčastěji v sálku Ymky na Dominikánském náměstí, v akademické kavárně ve Falkensteinerově ulici (dnešní ulici Gorkého) a v kavárně Museum, často také v soukromých bytech účastníků. Vlastní budovu AY v Brně nikdy neměla. Po tří školní roky (1935–1938) se v Brně v rámci Akademické Ymky scházel navíc tzv. Studentský klub. V této době se v AY aktivně angažovala i Božena Komárková a v rámci Studentského klubu například proslovila přednášku adresovanou mladým lidem s názvem *Pessimismus středoškoláků - krise středoškolských let*, začala publikovat články v časopise *Křesťanská revue* a celkově se začala věnovat problematice vztahu křesťanství, mládeže a moderního světa. V Masarykově studentském domově se pod vedením profesora Roberta Konečného scházel také biblický kroužek. Bohatá činnost AY byla ukončena příchodem druhé světové války, obnovena pak byla na krátkou dobu po roce 1945. Účastníci jezdili na pravidelné retreaty na Sázavě a na konferenci na různých místech republiky. K 1. lednu 1951 však byla práce Ymky i Akademické Ymky v celém Československu zastavena. Během těchto let prošla Božena Komárková ještě dlouhou životní cestou, ale je třeba zdůraznit, že celá tato cesta byla Akademickou Ymkou podstatně ovlivněna a vycházela z ní.

POČÁTKY PEDAGOGICKÉHO PŮSOBENÍ

Po skončení vysokoškolských studií vyučovala Božena Komárková nejprve (v době hospodářské krize) jako výpomocná učitelka na menšinových školách. Její první profesní zastávkou byla škola v Cukmantlu u Teplic, což pro ni představovalo zcela jiné prostředí než akademické Brno. Cítila se v něm intelektuálně izolovaná, a proto začala právě v této době poprvé docházet do evangelického sboru v nedalekých Trnovanech. Cukmantl byl jen první zastávkou v následujícím pětiletém putování po školách v Čechách i na Moravě. Do roku 1935 působila ještě v ústavu pro vzdělávání učitelek v Brně, následně ve školách ve Velkých Opatovicích a v Březové nad Svitavou.

V září 1935 začala vyučovat na gymnáziu v Ivančicích. Prožila zde těžké okamžiky konce první republiky, počátek německé okupace, ale i hlubší propojení s evangelickým prostředím a Akademickou Ymkou. O prázdninách 1936 se v Ivančicích konala Mezinárodní středoškol-

ská a vysokoškolská konference AY. Božena Komárková pomáhala konferenci organizovat a pozvala na ni i své studenty z ivančického gymnázia: „Tam se významné osobnosti křesťanského světa zamýšlely se svými žáky nad nebezpečím vycházejícím z fašistického Německa.“⁷ Od září 1937 vedla se svými studenty debatní kroužek. Debatovali především o knihách T. G. Masaryka, ale upozorňovala je i na stále silící hrozbu fašismu. Společně nacvičovali pásma na tzv. slavnostní akademie koncipované ve vlasteneckém duchu. Se studenty navštěvovala brněnská divadelní představení, podporovala jejich sportovní aktivity atd. Její učitelské působení bychom mohli dnešními slovy charakterizovat jako zcela nadstandardní, daleko přesahující pracovní povinnosti.

Poslední rok svého učitelského působení v Ivančicích Božena Komárková označuje „rokem Mnichova“. Znamenal pro ni tragickou etapu v československých dějinách, zasaženou do konkrétních ivančických reálií: „Rozhlasová znělka Prahy toho září svírala svoje posluchače každý den stoupající úzkostí. Potom přišla velká noc mobilizace a s ní úleva velikého rozhodnutí. Chtěli jsme bojovat za lidskou čest. Jenom pohled na živelný proud gymnazistů, hrnoucí se po vyučování ze školních vrat, vracel vždy znovu úzkostné sevření: uvidíme jednoho dne jejich mládí zkrvavené v trychtýřích bomb? Byla to doba obrazů z Guerniky a jiných španělských měst“ (KOMÁRKOVÁ 1997c, 15). O několik měsíců později, na jaře 1939, byla přímým svědkem jednoho z prvních projevů fašismu: „Do ticha jarního podvečera zarachotilo auto naložené SAMany. Přijeli hanobit židovské obchody. Od té doby jsme zažili mnohokrát, co bylo do té doby nepředstavitelné: moc už nebyla nástrojem pořádku, ale zvlů a zločinu“ (KOMÁRKOVÁ 1997c, 15). V té době se již angažovala v odbojovém hnutí ve skupině Obrana národa⁸.

Jaro a léto 1939 znamenalo poslední dobu působení Boženy Komárkové v Ivančicích. V září 1939 ji přeložili na gymnázium v Moravské Ostravě. Tam vyučovala pouze krátce několik měsíců, než byla v lednu 1940 zatčena.

Obr. 9. Ivančická mládež. Božena Komárková uprostřed, cca 1936.

Fig. 9. The youth from Ivančice. Božena Komárková in the middle, ca 1936.

Obr. 10.-11. Svě ivančické studenty podporovala Božena Komárková i ve sportovních aktivitách.
Figs. 10-11. Božena Komárková supported her students even in sporting events.

ODBOJOVÁ ČINNOST A VĚZNĚNÍ

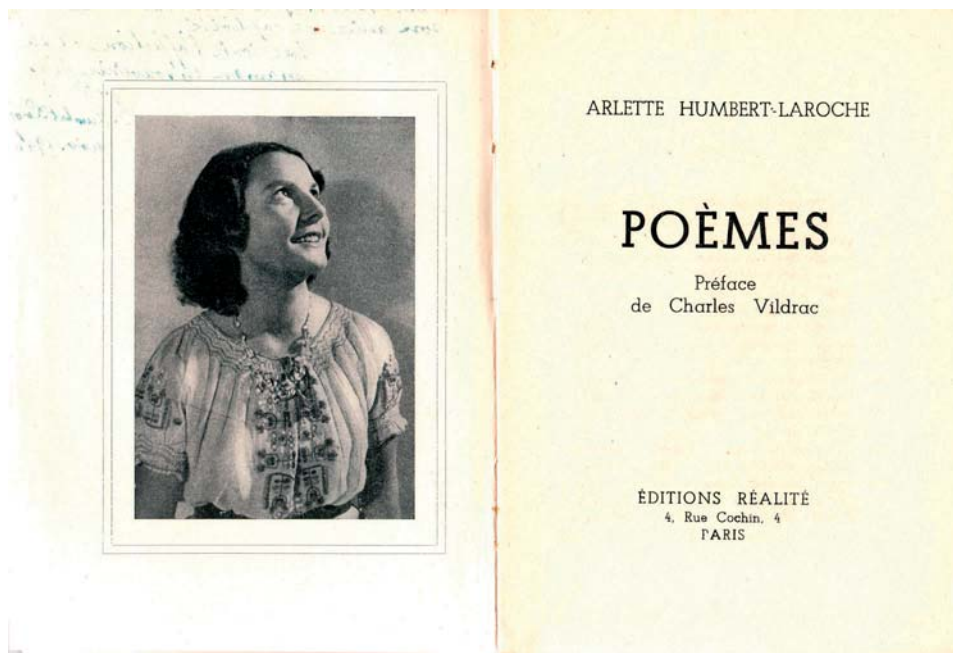
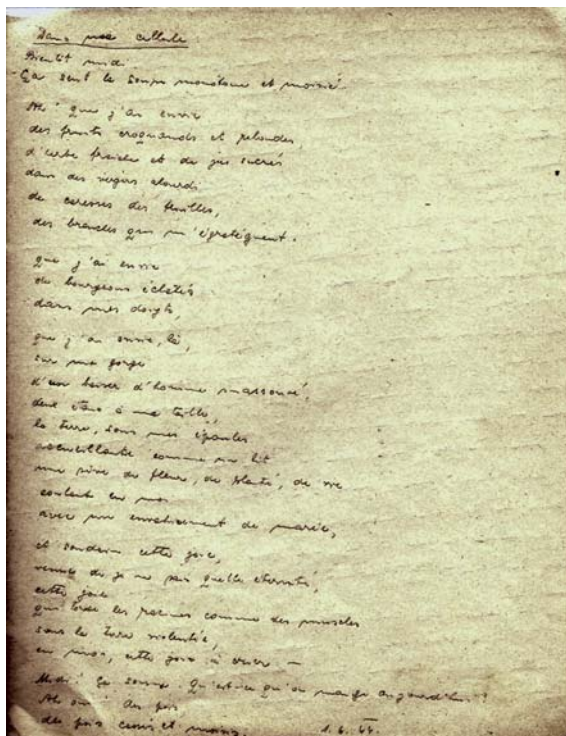
V době svého přeložení do Moravské Ostravy se Komárková tedy již nějakou dobu angažovala v odbojovém hnutí. Představovalo to pro ni určitou mravní povinnost: „Ilegální činnost, kterou jsme podnikali, nebyla organizována z centra našeho hnutí. My jsme se jí účastnili z řad, ve kterých jsme žili, svými pracovními vztahy jako všichni ti, kterým tato práce byla samozřejmou povinností v dané době. Povinností lidskosti“ (KOMÁRKOVÁ 1997b, 17). Až do roku 1938 se Komárková o politické události vůbec nezajímala. I k odbojové skupině se dostala díky svým profesorům z FF MU v Brně, zejména díky Janu Uhrovi⁹, který představoval vůdčí osobnost odbojového hnutí na Moravě, Vladimíru Grohovi¹⁰ a Vladimíru Helfertovi¹¹. Do přímých aktivit odbojové skupiny ji pak zasvětil spolužák z FF MU v Brně, přítel z Akademické Ymky¹² a profesor klasického gymnázia v Brně Robert Konečný¹³. V souvislosti s Obranou národa Božena Komárková osobně mluvila s Robertem Konečným v Ivančicích zhruba v květnu 1939. Profesor Konečný ji zapojil do činnosti Obrany národa několika úkoly, zejména vyhledáváním dalších spojek, které se měly začlenit do odbojové činnosti (zvláště mezi dělníky v brněnské Zbrojovce) nebo měly předávat poštu

Obr. 12. Zimní retreat v Bystřičce v roce 1939. Poslední fotografie před zatčením. Božena Komárková uprostřed.
Fig. 12. Winter retreat in Bystřička in 1939. Last photograph before the arrest. Božena Komárková in the middle.

Obr. 13. Rukopis básně Arlette Humbert-Laroche s názvem *Dans ma cellule* (*V mé cele*), jak se zachoval v tzv. *Vratislavském deníku* Boženy Komárkové.

Fig. 13. Manuscript of the poem by Arlette Humbert-Laroche titled *Dans ma cellule* (*In my cell*), as preserved in the so-called *Wroclaw diary* of Božena Komárková.

Obr. 14. Kniha básní Arlette Humbert-Laroche vyšla v Paříži roku 1946.

Fig. 14. Book of poems by Arlette Humbert-Laroche published in Paris in 1946.

a důležité zprávy. Opatřovala také finanční prostředky, a to zejména díky bohatým rodičům svých židovských žáků: „Moje skupina má centrum Brno, jméno Obrana národa, v čele stojí důstojníci a univerzitní profesori. Hned zpočátku se odvažují navštívit rodiče svých židovských žáků. Byl ještě čas. Podepřeli štědře naše počínání a gestapo se nedovědělo o jejich velkorysosti. Prozrazení o něm nepřitížilo žádnému z jejich osudů, nikdo z nich nebyl zatčen v souvislosti s námi. Ale nikdo z nich se z pozdějšího odsunu nevrátil.“¹⁴

K prvním zatýkáním v souvislosti s organizací Obrana národa došlo po demonstracích, které se konaly při příležitosti oslav výročí vzniku Československé republiky 28. října 1939. V druhé polovině listopadu téhož roku byla činnost organizace vyražena a následovalo další masovější zatýkání. Na sklonku roku 1939 zatkli Roberta Konečného¹⁵, Jana Uhra¹⁶, Vladimíra Helferta¹⁷ i Vladimíra Groha¹⁸. Dne 10. ledna 1940 pak byla zatčena i Božena Komárková. Ke konci ledna ji převezli do Vratislavi, kde trávila vyšetřovací vazbu. Vlastní soudní proces se skupinou Obrana národa se konal 9. června 1942, tedy v den Heydrichova pohřbu. Právě z tohoto důvodu potrestali jednotlivé viníky obzvláště přísně, aby působilo na ostatní jako varování. Jana Uhra společně s čtyřmi dalšími odsouzenými (Josef Jaroš, Antonín Slavík, Jaroslav Skryja a Václav Najbrt) odsoudili k trestu smrti. Ostatních pět členů dostalo tresty v rozmezí od pěti do patnácti let káznice. Byli odsouzeni pro vlastizrady, jejich skupina dostala od gestapa označení „Helfert – Intelligenzgruppe“ (ŠIMSOVÁ 1997, 89).

Božena Komárková měla v káznici tu výhodu, že mohla dostávat literaturu, denní tisk, mohla si dokonce psát zápisky a studovat. Právě během vazby a věznění začal klíčit její (následně celoživotní) zájem o problematiku lidských práv. Zájem se pak ještě zintenzivnil po kapitulaci Francie v červnu 1940; Francii totiž Komárková pokládala za kolébku lidských práv a kapitulace pro ni byla velkým zklamáním. Rozhodla se začít lidským právům věnovat důkladněji, od samotných počátků. Začala studiem Platónových spisů a spisů svatého Augustína, o čemž svědčí černý sešit, do něhož si zapisovala poznámky během vratislavského věznění. První část tohoto černého sešitu, později nazývaného *Vratislavským deníkem*, tvoří výpisky z četby, další části jsou vlastní deníkové záznamy, které uvádí datum 28. listopadu 1941, poslední zápis je pak z 21. května 1942. V deníku se prolínají popisy vězeňského prostředí a poměrů se vzpomínkami a myšlenkami Boženy Komárkové, ale i modlitbami:

„V neděli 29. března 1942

Za týden jsou velikonoce, třetí, které zde žijí, a tělesným stavem, v jakém žijí, se budou podobat těm prvním. Před rokem padla Jugoslavie. Dnes nás nerozčiluje nic, jenom čekání. A hledíme s neklidem na další a větší hlad, který je před námi.

Z tuberkulosní horečky a hubenosti té ubohé Polankové, která snad nahoře nade mnou leží a v úzkostech vidí před sebou smrt, se přede mnou zase zdvíhá vidění toho druhého, toho strašného, nač jsem již za dva roky zapoměla: ten svět tělesně nepodmíněného života, který je nám všem smrtí, to hrozné vzdání se a zoufalost či mír v tom konečném zvolání: Bud' vůle Tvá!

Moje spolubydliční mi vypravovala o jedné biblické badatelce z Lehnického vězení. Její prohlášení po tříleté vyšetřovací vazbě, prohlášení ženy, s nemocným tělem: Nepodepíši! Pán Bůh nám odměřil dnů na dlaň a den náš jest jako nic před ním. Načež bych tedy očekával, Pane? Očekávání mé má být na Tebe. Ale není, není! Je zde jistě více nemocných než ta jedna. Moje páchnoucí hnijící dásně mi otevírají perspektivu nových tělesných utrpení a nového protestu.

Naučím se neprotestovat aspoň za sebe? Viděla jsem dlouho a dlouho před tím, že budu platit za hřích svého života. A snad ani ne jenom za tu minulost. Můj hřích zůstal dosud podstatnou částí mé bytosti, moje duše dosud nenalezla pokory bezvýhradného vzdání se svému Pánu, jako je u těch, kteří jsou „tíší“ v zemi“ (KOMÁRKOVÁ 1997, 28).

Z těchto deníkových záznamů vycházela Božena Komárková rovněž při psaní svých vzpomínek na vězení (pracovala na nich během léta roku 1960 na chalupě ve Sněžném na Moravě). Nazvala je *Arlette...*, podle jména jedné ze svých spoluvězeňkyň – francouzské

básničky Arlette Humbert-Laroche, jež zemřela v roce 1945 v koncentračním táboře Bergen-Belsen.¹⁹ Vzpomínky na vlastní věznění Boženy Komárkové jsou totiž zároveň vzpomínkami na její spoluvězeňkyně Arlette a Renée, stejně jako Arlette i Renée zahynula na konci války v koncentračním táboře: „Dovedu o nich psát jenom v souvislosti s vlastním osudem. Patřil k nim a žili jsme jej společně. Všecko, co nás dělilo, jazykem počínaje, bylo jen druhotné. Nespojovala nás jenom bolest a strádání, ale velká lidská solidarita a naděje stále rostoucí“ (KOMÁRKOVÁ 1997a, 43). Text *Arlette...* představuje nejen svědectví o krutosti fašistického režimu, bolestech a útrapách v ženské káznici, ale je zároveň svědectvím již hluboce věřící ženy, která intenzivně rozjímá, přemýšlí o lidském životě, svobodě a Boží vůli.

BRNĚNSKÁ CESTA K LIDSKÝM PRÁVŮM

Po skončení války začala Božena Komárková učit na tehdejší Státní gymnázium na třídě Legionářů 14 v Brně²⁰. Podobně jako v Ivančicích i v Brně byla Komárková v úzkém vztahu a kontaktu se svými studenty. Podporovala například činnost studentské rady a pořádala pro studenty besedy. Její působení na gymnáziu však nemělo dlouhého trvání. Ani po roce 1948 se nijak netajila svými názory a příklonem ke křesťanství, a proto byla zanedlouho učitelského místa na gymnáziu zproštěna. Nedlouho před tím ale došlo k absurdní situaci. Po únoru roku 1948 byla zavedena povinnost vytvořit akční výbory Národní fronty. Akční výbor gymnázia volili přímo jeho profesori. A právě oni zvolili do čela akčního výboru Boženu Komárkovou. Po dvou týdnech rozpoznali svůj přešlap, „hrstka komunistických pro-

Obr. 15. Božena Komárková (v první řadě shora pátá zleva) jako členka profesorského sboru Státního gymnázia dr. J. Kudely v Brně. Student Milan Kundera ve druhé řadě shora první zprava.

Fig. 15. Božena Komárková (in the first row from the top, fifth from the left) as member of teaching staff of the Dr. J. Kudela State Gymnasium in Brno. Student Milan Kundera in the second row from the top, the first from the right.

fesorů se vzchopila a ustavila ten správný, samozvaný akční výbor“ v čele s jiným profesorem (PEŠTA 1994, 113). Předsedou studentského akčního výboru se stal Vladimír Blažek, místopředsedy pak Milan Kundera a Milan Pištělák.

Právě Milan Kundera s Milanem Pištělákem měli jako první ovlivnit další osud Boženy Komárkové. Byli totiž vysláni na Městský akční výbor v Brně, aby zajistili odvolání profesorky Boženy Komárkové a profesora Blažeje Koukla pro jejich neskrývanou náboženskou orientaci. Do budovy výboru se skutečně dostavili, nějakou dobu čekali na chodbě, ale posléze oba odešli, aniž by svůj úkol splnili²¹ (PEŠTA 1994, 113). Neuplynula však dlouhá doba a na podzim roku 1948 byla profesorka Komárková z profesorského sboru gymnázia skutečně vyloučena se zdůvodněním, že by mohla ideologicky negativně ovlivňovat žáky (ŠIMSÁ 1990, 8).

Ani v době svého učitelského působení na gymnáziu neustala Božena Komárková ve své vlastní publikační činnosti. Ještě ve vězení začala psát článek s názvem *O dvojím individualismu*, v roce 1945 jej dokončila a poslala Václavu Černému do *Kritického měsíčníku*. Václav Černý však článek otisknout odmítl. Byť se sama Komárková s odstupem času vyjadřovala o tomto svém článku kriticky²², myšlenky z něj použila ve svých dalších pracích, zejména v článcích později otisknutých v *Křesťanské revui* a v dílech věnovaných problematice lidských práv. V poválečné době rozvíjela Komárková jednak své náboženské myšlenky, jednak reflektovala vězeňskou zkušenost (jež ale byla křesťanskou tematikou též prodchnuta). Jako příklad prolnutí vězeňské i hluboce duchovní tematiky může sloužit článek *Čemu nás naučila válka* z roku 1946. Napsán byl primárně pro časopis Světové federace křesťanského studentstva s názvem *The Student World*, v jehož prvním čísle roku 1946 vyšel v anglickém znění. V češtině pak vyšel téhož roku v *Křesťanské revui* č. 5.²³

Coby profesorka na gymnáziu neopomíjela ani problematiku pedagogickou. Věnovala se jí například v článku s názvem *K diskusi o školské reformě*, který publikovala v roce 1947 v *Křesťanské revui*. Hlavní otázkou školské reformy v roce 1947 bylo na prvním místě postátí všech škol a následně pak zavedení jednotného vyučování na školách.²⁴ Božena Komárková tyto spory ve své stati sice reflektovala, ale zároveň kladla důraz na fakt, že se pozornost zaměřuje spíše na formální stránku školství než na jeho vlastní náplň, tedy cíle výchovy a vzdělávání. Upozorňovala na cílené ideové zaměření, které bylo patrné z připravovaných školských osnov: „Jejich vědomou náplní je marxistická ideologie, která tu usměrňuje nejen obsah ideové výchovy, ale je zároveň tvůrcem návrhu direktivou k rozvržení učebního plánu, který má být založen především na přírodovědě. Logika tohoto pojetí je jasná. Principy tehdejší přírodovědy daly Marxovi logickou oporu ke stavbě jeho sociologického systému, metodami přírodovědy se podle jeho pojetí odkrývá pravá realita přírody neživé i lidské společnosti. Je tedy přírodověda jako jediná cesta poznání také základním prostředkem výchovy k poznávání“ (KOMÁRKOVÁ 1947, 108–109). Přírodovědné předměty měly nahradit výuku jiných předmětů, především latiny, což mělo v té době dosah nejen náboženský, ale také kulturní (do pozadí se tak mělo dostat například i povědomí o antické kultuře). Božena Komárková ve svém článku upozorňuje na fakt, že tímto zaměřením výuky a naopak odklonem od kulturních témat může dojít k jistému odlidštění člověka, ke ztrátě jeho mravních základů daných starověkou kulturou. S odstupem let můžeme vidět, jak pohled Boženy Komárkové skutečně předvídal vývoj československého školství v následujících letech.

Jak je patrné, všechna tři zaměření z těsně poválečného období – náboženská tematika, reflexe vězeňské zkušenosti i samotná pedagogická praxe – směřovala k těmto cílům, a to k poukázání na jedinečnou podstatu lidskosti. S tím velice úzce souvisí problematika lidských práv, které se Božena Komárková sice začala věnovat již během svého věznění, ale plně ji rozvinula až v následujících letech.

Klíčovým dílem Boženy Komárkové z této doby se stala její filozofická dizertace s názvem *Obec Platónova a Augustinova*²⁵, kterou dokončila v roce 1947 a v níž se věnuje předpokladům vzniku lidských práv. Rigorózní zkoušky ještě stihla Komárková vykonat na konci

února 1948. Myšlenky o lidských právech, které rozvinula ve své filozofické dizertaci, shromáždřovala a promyšlela již během svého věznění. Teoretické poznatky tak mohla spojit i s praktickými, hmatatelnými osobními vězeňskými prožitky. Jak již bylo řečeno v předchozí části textu, zásadním momentem, který probudil její zájem o původ a význam lidských práv, byla kapitulace Francie. Právě v té době si Komárková položila otázku, na niž se snažila svoji dizertační práci najít odpověď: „Nejsou lidská práva (pokládána až do konce naší ztracené demokracie a státu za trvalý civilizační zisk) jenom přechodným fenoménem liberální epochy a nepominou zároveň s ní?“ (MARKOVÁ 1996, 91).

Filozofická dizertace se stala předstupněm jejího dalšího bádání na poli historie lidských práv, které vyústilo v habilitační práci *Lidská práva ve filozofii XIX. století*²⁶. Habilitační práci dokončila v roce 1949, tedy v době, kdy již byla postupně vytlačována z veřejného i pedagogického působení. Svěho postavení si byla Božena Komárková dobře vědoma, a proto se o obhájení habilitační práce ani nepokusila. Dizertační i habilitační práce vyšly samizdatem, v oficiálních nakladatelstvích pak mohly být vydány až po listopadu 1989, a to v pozměněné, zkrácené podobě.

Obr. 16. Studentská letní konference Akademické Ymky v Novém Městě v roce 1948. V první řadě zprava sedí – čtvrtý Josef Lukl Hromádka, pátý Josef Bohumil Souček. V první řadě zleva stojí – pátý Jan Šimsa, šestý Jan Dus. V druhé řadě zleva mezi Janem Šimsou a Janem Dusem Božena Komárková.

Fig. 16. Student Summer Conference of the Academic YMCA in Nové Město v 1948. In the first row from the right sitting – the fourth Josef Lukl Hromádka, the fifth Josef Bohumil Souček. In the first row from the left staying – the fifth Jan Šimsa, the sixth Jan Dus. Božena Komárková in the second row from the left between Jan Šimsa and Jan Dus.

ODSUN Z VEŘEJNÉHO PEDAGOGICKÉHO PŮSOBNÍ V ROCE 1948

Po vyloučení ze Státního gymnázia dr. Josefa Kudely na podzim roku 1948 vyučovala Božena Komárková na nižší střední škole v Brně-Husovicích, pak byla ze stejných (ideologických) důvodů přerazena do pedagogické knihovny, kde setrvala do roku 1951. Poté se jí snažili sesadit ještě níž, do výroby. Válečné věznění však zanechalo stopy na jejím zdraví, a tak jí byl přiznán důchod, nejprve invalidní, pak starobní. Státní aparát se Komárkové sice oficiálně snažil znemožnit kontakt se studenty a s mládeží, ale ve skutečnosti nic ukončeno nebylo. Naopak vyloučením z veřejného pedagogického působení se kontakt Boženy Komárkové s mladou generací ještě intenzivněji prohloubil.

Aktivně se angažovala v Akademické Ymce, podílela se na pořádání každoročních konferencí a setkání, tzv. retreatů. Navíc dala podnět k organizování lesních brigád křesťanské mládeže, které spočívaly nejen v manuální práci, ale i v bohatém duchovním programu, především večerních přednáškách a diskuzích. Právě v nich se věnovala duchovním tématům úzce spjatým s životem v soudobém světě a konfrontaci s jeho aktuálními problémy. Intenzivně se diskutovalo například o vztahu marxismu a křesťanství, o čemž svědčí stejnojmenná přednáška Boženy Komárkové z roku 1949. Jednalo se o natolik palčivé téma, že tato přednáška posloužila o třicet let později jako východisko k diskuzi mezi Boženou Komárkovou, Františkem Korbelou, Jiřím Müllerem, Antonínem Ruskem, Jaroslavem Šabatou a Martinem Šimsou v jejím bytě na Pekařské ulici v Brně. Chápání závažnosti tématu se promítlo také do faktu, že celá diskuze byla nahrána na magnetofonové pásky, přepsána a společně s dalšími čtyřmi podobnými rozhovory publikována pod názvem *Božena Komárková a její hosté*.²⁷ Vyšla nejprve samizdatově ve Vydavatelství Jiřího a Bronislavy Müllerových v roce 1980, posléze oficiálně v nakladatelství EMAN v roce 1991. Diskutované myšlenky se tak měly dostat k širšímu okruhu zájemců, než představovalo úzké společenství diskutujících.

Na příkladu této přednášky se zároveň ukazuje kontinuita pedagogického i lidského působení Boženy Komárkové. Přednášky pro křesťanskou mládež z padesátých let i bytové semináře konané na konci let sedmdesátých, kterých se účastnili intelektuálové brněnského disentu, měly dva společné znaky. Jednak byly přednášky i následné diskuze vedeny vskutku polemickým způsobem v původním slova smyslu, jak vzpomíná například Jan Šimsa: „Její pevné zakotvení v protestantsky pojatém církevním křesťanství, důkladná znalost teologie a soustředění na evropskou myšlenkovou tradici nevytvářely nikdy bariéru, která by odrazovala zastánce protichůdných orientací. Na její myšlení se orientovali ovšem lidé, kteří sami chtěli samostatně myslet. Ostatně velmi často s ní nebylo možno souhlasit – i ti nejbližší byli v mnoha ohledech docela jiného názoru“ (ŠIMSA 1990, 9). Vznikaly tak polemiky, diskuze, v nichž žádný z názorů nebyl předem pojímán jako ten jediný správný.

Druhým momentem byla snaha zachovat myšlenky dlouhodobě a pro širší okruh zájemců. Již studenti v padesátých letech si projevy Boženy Komárkové zapisovali, jak o tom svědčí například zachované prepisy stenografických záznamů *Evangelizace mezi studenty a Věřící aktivismus*. Přednášku *Evangelizace mezi studenty* proslovenou na retreatu v Soběšíně roku 1950 stenograficky zaznamenala Zuzana Lucinová. *Věřící aktivismus* pronesla Božena Komárková na konferenci Akademické Ymky pravděpodobně v červenci roku 1950 v Hronově.²⁸ Na konci padesátých let pak zaznamenával přednášky Boženy Komárkové pro ostatní posluchače Pavel Řičan. Zmínit můžeme například projev *Křesťané a moderní technická civilizace*²⁹, který Božena Komárková měla na konci listopadu roku 1957 v rámci tzv. jirchářských čtvrtků před studenty evangelické teologie.³⁰ Ve fondu Boženy Komárkové v podsírci ODKAZU je uchován rovněž strojopisný přepis přednášky s názvem *Lidství v poznání pravdy*, kterou profesorka Komárková proslovala na sborových dnech v Nuslicích v dubnu 1957. Přepsal opět Pavel Řičan. V sedmdesátých letech si disidenti diskuze v rámci bytových seminářů nahrávali a přepisovali, jak již bylo naznačeno výše.

Padesátá a šedesátá léta znamenala pro Komárkovou celkově období intenzivního kontaktu a diskurzu s mladou generací a jejími aktuálními problémy a otázkami. Výsledkem

Obr. 17. Přátelská setkání na konferencích Akademické Ymky. Božena Komárková s míčem.

Fig. 17. Friendly meetings at the conferences of the Academic YMCA. Božena Komárková with the ball.

Obr. 18. Středoškolská konference Akademické Ymky v Hronově roku 1950. V první řadě stojí Josef Bohumil Souček, vedle něj Božena Komárková.

Fig. 18. Secondary school conference of the Academic YMCA in Hronov in 1950. Josef Bohumil Souček stays in the first row, Božena Komárková next to him.

zaznamenávání přednášek, diskuzí a rozhovorů z těchto let se měla stát kniha s názvem *Secularizovaný svět a evangelium*. S nápadem shromáždit texty určené hledající mladé generaci do knižního svazku přišel Ladislav Hejdránek³¹ v roce 1967. Téhož roku měla Božena Komárková rukopis hotový a odevzdala jej v nakladatelství Kalich, kde ale kniha tiskem nikdy nevyšla.³² První české vydání textu představují dva svazky samizdatového vydavatelství Petlice v letech 1978 a 1979, podruhé text vyšel v červnu roku 1981 v nakladatelství Konfrontace v Curychu. Exilové vydání navíc obsahuje předmluvu Boženy Komárkové. Z původního rukopisu bylo uveřejněno jen devět statí. Kniha byla vytištěna v Izraeli s podporou Nadace Charty 77 za redakce Dagmar Eisnerové. V roce 1993 pak konečně vyšla v plném znění v brněnském nakladatelství Doplněk.

BOŽENA KOMÁRKOVÁ A KOMUNISMUS

Postoje Boženy Komárkové ke komunismu nebyly nikdy vyhraněně negativní. Alespoň ne ve všech směrech. K socialismu jako takovému například nikdy kritický postoj nezaujala, dokonce nikdy neustoupila ani ze svých sympatií ke kolektivnímu vlastnictví (srov. CERMAN 2013, 30–32). Jedinou hranicí, kterou podle ní režim nesměl v žádném případě přestoupit, byla svoboda svědomí. Právě svoboda svědomí byla základem, podstatou lidských práv. To byla hranice, kterou nesměl dle Komárkové překročit nikdo. Zároveň se jednalo o hranici, kterou totalitní režimy překračovaly nejčastěji. Tento bod tedy představoval jádro sporu mezi myšlením Boženy Komárkové a praktikami komunistického režimu.

O kladném vztahu Boženy Komárkové k socialismu svědčí například přednášky pro studenty, v nichž se věnuje střetávání marxismu a křesťanství, i návrhy na prohlášení synodu z let 1949–1952 a 1954, v nichž se dotýkala témat kolektivizace venkova, vojenské povinnosti křesťana nebo problematiky církve a státu, respektive odluky církve od státu. Bez zajímavosti

Obr. 19. Zimní retreat v roce 1952.

Fig. 19. Winter retreat in 1952.

Obr. 20. Božena Komárková v roce 1957.

Fig. 20. Božena Komárková in 1957.

jistě není fakt, že Komárková zcela neodmítala kolektivizaci. Brala ji jako nutný důsledek postupné industrializace a tím pádem vyrovnávání životní úrovně venkova a města: „Kolektivizace vesnice je v úzké spojitosti s industrializací, která nutně zasáhla i venkov. Jenom industrializací je možno vyrovnat rozdíl životní úrovně měst a venkova, zvýšit produktivitu zemědělské práce, povznést venkovskou bytovou kulturu a rozřešit krizi vyplývající z nedostatku zemědělských pracovních sil“ (KOMÁRKOVÁ 1998c, 34). K industrializaci by dle Boženy Komárkové došlo i bez zásahu politické moci. Při provádění kolektivizace však docházelo k mnoha chybám ze strany úřední a politické moci, která zasahovala do venkovského prostředí a jeho zvyklostí a tradic necitlivým způsobem. Samotný princip kolektivizace ovšem Komárková považuje do značné míry za přínosný, jen k němu musí člověk zaujmout ten správný postoj: „Kolektivní hospodaření a radost nad společným dílem může i musí být zdrojem silnějšího pocitu odpovědnosti i větší radosti, než zadostiučinění nad rozkvětem vlastního statku“ (KOMÁRKOVÁ 1998c, 37). V průběhu šedesátých let docházela k postupnému střízlivění až k radikalizaci některých svých postojů.

Jednu z polemik otevřela Božena Komárková dne 10. července 1964, když zaslala dopis Ideologické komisi KSČ. Vytýkala v něm Komunistické straně přílišné zásahy do kulturní sféry. K dopisu přiložila článek s názvem *Kulturní politika a morální zdraví socialistické společnosti*³³, kde své postoje více rozvinula: „Bylo a dosud je našemu životu osudné, že komunistická strana vztáhla po r. 1948 svůj mocenský monopol z oblastí politické a ekonomické, kde byly její pozice legitimní, také na život kulturní, v němž musí platit vnitřní autonomní zákonitosti, nesnášející vnějších mocenských zásahů. [...] Omyl strany až do dneška záleží v tom, že považuje marxistickou ideologii za nutný a jediný předpoklad socialistické společnosti, ačkoli jí

Obr. 21. Schůzka v bytě Šimsových v Praze na Pankráci. Zleva: Alexandr Kliment (Klimentiev), Heda a Ladislav Hejránekovi, Božena Komárková a Jan Šimsa, 3. 12. 1957.

Fig. 21. Meeting in the apartment of Mr and Mrs Šimsa in Prague-Pankrác. From the left: Alexandr Kliment (Klimentiev), Heda and Ladislav Hejránek, Božena Komárková and Jan Šimsa, 3. 12. 1957.

prakticky musí být dávno známo, že pozitivními budovateli našeho života nejsou jenom komunisté, ale navzdory nesouhlasu s marxismem i široké kruhy občanů všech povolání a stupňů vzdělání, kteří nezdídku svou anonymní obětavou prací na místech takřka ztracených zachraňují mnohé z materiálních i morálních hodnot, nešetrně ohrožených právě neodbornými zásahy dogmatických funkcionářů strany“ (KOMÁRKOVÁ 1993, 241–242). Důsledkem tohoto dopisu byla návštěva dvou funkcionářů v bytě Boženy Komárkové, rozsáhlá debata a následně intenzivní zájem Státní bezpečnosti (dále StB).³⁴ O půl roku později, konkrétně 28. ledna 1965, poslala Komárková dopis včetně článku ještě jednou redakci *Literárních novin*. Reagovala tak na výzvu Jiřího Šotoly skupině protestantských teologů, aby učinili svoje názory předmětem veřejné debaty. Článek publikován samozřejmě nebyl. Zájem StB o Boženu Komárkovou postupně trochu zeslábl, obnovil se až o několik let později, zejména v souvislosti s hnutím Nová orientace a hlavně pak s podpisem *Prohlášení Charty 77*.

Další vyostření názorů následovalo po 21. srpnu 1968. Právě tehdy se Komárková začala ještě otevřeněji vyjadřovat k soudobé politické situaci. Svědčí o tom mimo jiné také článek *Několik poznámek k thesím prof. Patočky o filosofii českých dějin*, který reagoval na záznam jeho přednášky uveřejněné v pátém ročníku *Sociologického časopisu* v roce 1969.³⁵ Patočková přednáška se věnovala kontinuitě a diskontinuitě československých dějin. Vzhledem k datu publikování se dotýkala také srpnových událostí předcházejícího roku. Podle Boženy Komárkové se Patočka překvapivě postavil na sovětskou stranu, v jeho slovech cítila přítakání podřízenosti: „Je to tvrzení o organičnosti našeho mocensko-politického přírazení k tzv. východnímu bloku, a to z důvodu demokratičnosti, kterou se odlišujeme od ostatních národů, ale jejímž jediným rozměrem je slabá sociální diferencovanost, pro kterou přijetí socialismu nebylo problémem, ale naopak organickým důsledkem (KOMÁRKOVÁ 1999a, 87). Božena Komárková svůj článek poslala o několik let později Ladislavu

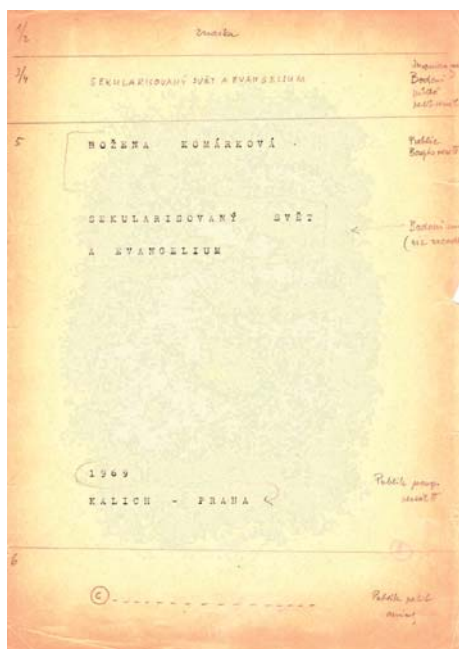
Hejdánkovi jako příspěvek do připravovaného sborníku, který měl vyjít k sedmdesátým pátým narozeninám Jana Patočky, ale záměr se nerealizoval a text v něm otištěn nebyl.³⁶ Článek vyvolal spor mezi Boženou Komárkovou a Janem Patočkou, který byl utišen až po podpisu Prohlášení Charty 77. Text Boženy Komárkové s názvem *Několik poznámek k tezi Jana Patočky o filosofii českých dějin* vyšel samizdatově v časopise *Reflexe* v roce 1985³⁷ a v exilovém časopise *Proměny* v roce 1986. Oficiálně pak byl uveřejněn v šestém svazku *Spisů Boženy Komárkové*, který nese název *Tolerance jako podmínka života*, v roce 1999.

Své názory na soudobou politickou situaci i stav české společnosti vyjádřila Komárková rovněž v článku s názvem *Naše orientace v současnosti*. Napsala jej v roce 1969 a byl určen pro komisi synodní rady pro veřejné záležitosti. V pěti základních bodech poměrně přesně vystihuje stav, do kterého Československo přivedl komunismus za dvacet let své vlády. Reviduje také události předchozího roku a zamýšlí se nad tím, jak by na znovu nastolování totalitních poměrů měl člověk, a tím více křesťansky smýšlející člověk, reagovat: „Jde nyní o jednání jedinců a volných skupin ve všech oblastech denního života, aby odolávali tlaku restaurace v novém zavádění násilných metod a despektu k lidským právům. Je potřeba rezistence proti převrácení smyslu slov a nové invazi nepravd do našeho života. Místo křesťanů by mělo být v prvních řadách tichá a důsledná rezistence proti novému duchovnímu a politickému teroru“ (KOMÁRKOVÁ 1998d, 46). Božena Komárková v tomto článku naráží také na stav oficiálního vedení Českobratrské církve evangelické. Ani tato církev, podobně jako mnohé ostatní, se nevyhnula určitým proměnám, které nastaly s příchodem normalizace.

NOVÁ ORIENTACE

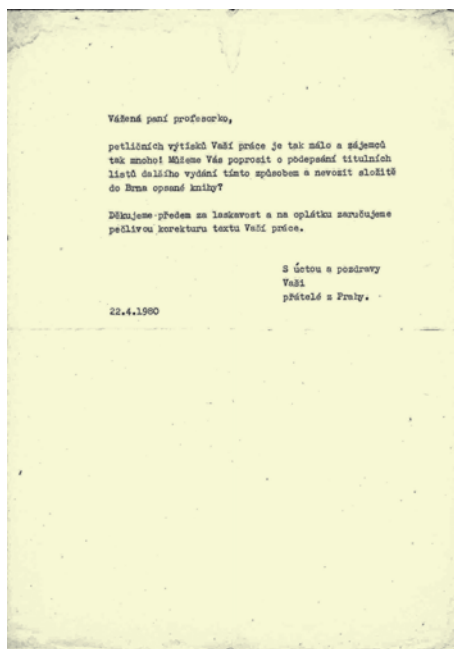
Kořeny rozdělování cest v rámci Českobratrské církve evangelické spadají již do roku 1959, kdy se jako důsledek bouřlivého průběhu letního kurzu Svazu československého evangelického duchovenstva (dále SČED) začalo formovat obrodné hnutí později nazvané *Nová orientace*³⁸. Jednalo se o neformální skupinu českobratrských farářů i laiků, kteří se neodvraceli od socialismu či marxismu jako takového, ale snažili se dát mu křesťanský mravní rozměr. To bylo zcela v souladu s myšlenkami Boženy Komárkové. Během první poloviny šedesátých let se přívrženci tohoto hnutí snažili o dialog s ideovou komisí KSČ i marxisty, jenž se však nesetkal s výrazným úspěchem. Proto začali sepsávat petice, nejprve proti návrhu rodinného zákona o výchově v socialistickém duchu, později proti výchově k ateismu na školách atd. Následovaly otevřené dopisy ideologické komisi KSČ i přímo Českobratrské církvi evangelické s vyznáním její odpovědnosti za soudobý stav církevní společnosti.

Po srpnu 1968 a znovu nastolování totalitních poměrů v české společnosti docházelo k přísnějším perzekucím věřících i duchovních; patřilo mezi ně především odnímání státního souhlasu s výkonem duchovenské služby. Týkalo se to mnoha farářů z Českobratrské církve evangelické, zejména těch, kteří sympatizovali s režimem „nepohodlným“ hnutím *Nová orientace*. Většina z nich se následně musela žít nejrůznější formou dělnických profesí.³⁹ Do synodní rady byli zvoleni František Škarvana a Jaro Křivohlavý, kteří ustupovali normalizačním politickým tendencím (CERMAN 2013, 32). O projevech odporu Boženy Komárkové, jejím boji proti odnímání státních souhlasů i na druhé straně negativnímu postoji oficiálního vedení církve vůči příznivcům *Nové orientace* svědčí korespondence adresovaná Františku Škarvanovi a Václavu Kejřovi uchovaná ve strojopisech v podsбірce ODKAZ a z velké části publikovaná ve čtvrtém svazku *Spisů Boženy Komárkové* s názvem *O svobodu svědomí*. Dopisy pocházejí převážně z let 1972–1974 a představují nedílnou součást myšlenkové linie jejich dalších rukopisů. Podobně jako články a přednášky svědčí na jedné straně o neústupnosti pisatelky Boženy Komárkové i ostatních přívrženců hnutí *Nová orientace*, kteří měli odvahu vejít do přímého konfliktu s politickou mocí. Na druhé straně stál adresát, a to vedení Českobratrské církve evangelické, které s normalizačním směřováním sice rovněž nesouhlasilo, ale zvolilo spíše taktiku ústupu a podvolení se. Je tedy pochopitelné,

Obr. 22. Kniha s názvem *Sekularizovaný svět a evangelium* byla v nakladatelství Kalich připravena k tisku. Svědčí o tom korektury titulního listu.

Fig. 22. The book titled *The secularized world and the gospel* was ready to print in the publishing house Kalich. This is evidenced by the proofreading of the title page.

Obr. 23. V nakladatelství Kalich sice kniha *Sekularizovaný svět a evangelium* nikdy nevyšla, zato v samizdatové Edici Petlice o ni byl velký zájem.

Fig. 23. Although the book *Secularized World and the Gospel* was never published by the Kalich publishing house, there was great interest in it in the Samizdat Edition Petlice.

že došlo k rozdvojení a vzájemnému narážení: „Podstata rozdělení, která tím do církve vnikla, není v postoji pro či proti několika osobám, vesměs velmi dobrým farářům, ale v komplexu zásadních otázek, jak má církev jednat vůči snahám správních činitelů církev totálně zneškodnit a učinit ji povolnou pro jejich vlastní cíle, pokud nebude možno ji prostě zlikvidovat“ (KOMÁRKOVÁ 1998b, 91–92). Hnutí Nová orientace v rámci Českobratrské církve evangelické svým polemickým, diskuzním zaměřením zejména v oblasti lidských práv a náboženských svobod připravovalo živnou půdu pro další společenské dění kolem Charty 77. Signatáři Prohlášení Charty 77, kteří vycházeli z prostředí Českobratrské církve evangelické, byli ve velké většině právě přívrženci hnutí Nová orientace. Z konfliktu s oficiálním vedením své církve tak vešli v přímý konflikt se samotnou politickou mocí.

CHARTA 77

Text *Prohlášení Charty 77* přinesl Boženě Komárkové k podpisu evangelický farář Miloš Rejchrt na konci roku 1976. Sám na tuto akci po dvaceti letech vzpomínal: „Trochu s obavami jsem ten večer na sklonku roku 1976 zvonil v Brně na Pekařské 32 u bytu Boženy Komárkové. Vždyť už má nárok na klidné stáří, nebylo by snad ohleduplnější ji vynechat a podpis Charty 77 jí nenabízet? Paní profesorka mne však přijala vlídně, text si přečetla, řekla ‚no konečně‘ a podepsala“ (REJCHRT 1997, 5). Její jednoznačně kladný postoj k této

záležitosti se stal vzpruhou a podporou i dalším signatářům Charty, a to zvláště z evangelického prostředí.

Proti Boženě Komárkové bylo zahájeno trestní stíhání pro podezření z podvracení republiky a vzápětí dostala předvolání k vyšetřovací komisi. Tam se nedostavila, a tak vyšetřovatelé přišli k ní domů. V noci z 12. na 13. ledna 1977 u ní provedli domovní prohlídku (CERMAN 2013, 33). Dne 13. ledna 1977 ráno byla podrobena výslechu. Na něm přiznala, že *Prohlášení Charty* podepsala a svůj podpis odeslala na pražskou adresu Václava Havla.⁴⁰ Jméno Miloše Rejchrtu neuvěděla, *Prohlášení Charty* dle svých slov našla v poštovní schránce a nic dalšího o něm nevěděla. K samotnému důvodu i způsobu podpisu ve vyšetřovacím protokolu uvedla: „Po přečtení celého obsahu strojopisného prohlášení Charty 77 jsem dospěla k závěru, že tento obsah se natolik shoduje s mými názory, že jsem se rozhodla podle starých metod odbojové práce za nacismu toto Prohlášení signovat.“⁴¹ Proti postupu příslušníků VB během domovní prohlídky se pak ohradila v dopise z 16. ledna 1977, kde jejich počínání přirovnávala k praktikám gestapa: „Konstatuji jako československý občan, že zastrašování nočním vyburcováním ze spánku byla metoda hodná gestapa, jak jsem zažila právě před 37 lety /10. 1. 1940/ a tehdy by mi bylo nepředstavitelné, že se něčeho podobného dočkám také v našem vlastním státě, o jehož svobodu a demokracii jsme tehdy přinášeli oběti na zdraví i na životech.“⁴² Stížnost byla sice zamítnuta, ale zabavené dokumenty (rukopisné a strojopisné písemnosti, časopisy, pohlednice a brožury) Komárkové vrátili. O průběhu dění po svém podpisu *Prohlášení Charty 77* napsala Božena Komárková pro ostatní signatáře informativní článek, který byl o dvacet let později publikován pod názvem *Ad informandum o důsledcích podpisu Charty 77 v případě Dr. Boženy Komárkové, profesorky ve výslužbě, narozené 1903, bytem v Brně*, ve čtvrtém svazku jejich spisů s názvem *O svobodu svědomí*.

Podpisem *Prohlášení Charty 77* se Božena Komárková dostala do ještě větší nemilosti nejen politických představitelů, ale také oficiálních kruhů Českobratrské církve evangelické. Eskaloval tak jejich již značně napjatý vztah k sympatizantům hnutí Nová orientace, z nichž se velká většina stala i signatáři *Prohlášení Charty 77*.⁴³ Pár měsíců po podpisu, konkrétně 7. května 1977, zaslalo 31 členů a členek Českobratrské církve evangelické Federálnímu shromáždění ČSSR dokument s názvem *Rozbor z oblasti církevně politických vztahů* (DINUŠ 2004, 18). Dokument informoval o omezování církevního života a diskriminaci věřících (ŠIMSA 1997, 169). Na tento oficiální dopis reagovala synodní rada vydáním kárného řádu a udělením důtek podepsaným kazatelům.⁴⁴ Následně vydala Komenského bohoslovecká evangelická fakulta osm tezí *K situaci v českobratrské církvi evangelické*, v nichž byla odsouzena účast křesťanů na politickém životě. Příznivci hnutí Nová orientace se proto začali aktivněji angažovat v prostředí Charty 77 a později ve Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (dále VONS). Patřila k nim i Božena Komárková. Na konci července 1977 napsala komentář k rozhodnutí synodní rady z května 1977 a k tzv. osmi tezím Komenského bohoslovecké evangelické fakulty z 24. května 1977. V roce 1980 byl tento komentář s názvem *Difficile est...* publikován v exilovém nakladatelství Index ve sborníku *Křesťané a Charta 77*. V článku poukazuje na již nějakou dobu trvající rozdělení církve na ty, kteří se politickému režimu podvolují, a na ty, kteří se podvolit odmítají. V souvislosti s Chartou 77 se toto rozdělení vyostřilo ještě více: „Právě synodní rada však z donucení, ale někdy i z pilnosti, vydala za posledních pět let nepřehlednou řadu politických prohlášení, jež vesměs odpovídají žádané objednávce a od běžného stereotypu novinářských sdělení a výzev se liší jen tím, že se opíjejí církevní frazeologií. Theologická abstinence od politiky je určena jen jedné straně, která z pozic své víry zachovává odstup od úředně nařízeného konformismu. Proti této straně byl nyní vydán kárný řád, a to s rychlostí jinak v církvi neobvyklou. Konkrétně má tento řád zasáhnout členy církve, kteří se odvážili souhlasu s občanskou akcí Charta 77, o níž sám ministr vnitra Obzina prohlásil, že kdyby byla zveřejněna, mohlo by se počítat s podpisy jednoho až dvou milionů občanů“ (KOMÁRKOVÁ 1998a, 100).

Přestože byl činěn nátlak na signatáře Charty 77, který měl směřovat k jejich vyloučení na okraj společenského a kulturního dění, efekt byl často přesně opačný. Pro většinu z nich

podpis *Prohlášení Charty 77* znamenal ztrátu zaměstnání a často i materiálních jistot, ale zároveň i tím intenzivnější aktivity v zakázané, neoficiální sféře. Pro samotnou Boženu Komárkovou znamenalo podepsání slastný i strastný životní obrat (MARKOVÁ 1996, 96). Charta Boženu Komárkovou dle jejích vlastních slov „vyvedla z pouhého církevního ghetta a obdařila sounáležitostí s daleko bohatším a širším společenstvím“ (MARKOVÁ 1996, 96). Právě po Chartě a po seznámení se s širším disidentským prostředím se začala mnohem bohatěji rozvíjet její samizdatová činnost a diskuzní kruhy v rámci bytových seminářů konaných v její domácnosti na Pekařské ulici v Brně.

SAMIZDAT A BYTOVÁ SETKÁVÁNÍ

Brzy po podpisu *Prohlášení Charty 77* se Božena Komárková intenzivně zapojila do neoficiálního brněnského i pražského života. V Praze v samizdatové Edici Petlice Ludvíka Vaculíka vycházela (díky doporučení Jiřího Müllera) její dosud nepublikovaná díla, v Brně se zásluhou Jiřího Müllera a jeho manželky Bronislavy rozvíjelo nejen intenzivní vydávání jejich děl, ale navíc se konala i inspirativní debatní setkávání. Z knih vydaných ve Vaculíkově pražské Edici Petlice můžeme zmínit například sborník *Československý fejeton 1977-1978*. Božena Komárková do něj přispěla textem s názvem *O dvojím setkání*, v němž líčí svá setkávání s Petrem Pithartem. Ve stejné edici zhruba v téže době vyšel i příspěvek s názvem *Studentská léta*, který Božena Komárková napsala pro sborníček vydaný k padesátým narozeninám Alexandra Klimenta. Jak s Petrem Pithartem, tak s Alexandrem Klimentem pojilo Boženu Komárkovou kromě myšlenkového ještě osobní pouto. Ve fejetonu *O dvojím setkání* přibližuje okolnosti vzájemného střetávání s Petrem Pithartem. První fyzické, osobní na cestě z Prahy do Brna ve vlaku a druhé meta-fyzické, symbolické, když se jejich podpisy setkaly pod *Prohlášením Charty 77*. S Alexandrem Klimentem se seznámila na konferencích Akademické Ymky. Jak Charta, tak Ymka představovaly pro Boženu Komárkovou zásadní životní milníky, není proto divu, že se jich dotýkaly i první texty publikované v samizdatu. Do sborníků vydávaných v Edici Petlice přispívala svými texty i v následujících letech.⁴⁵

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se odehrávala také intenzivní bytová vzdělávací setkávání v její domácnosti. Svědčí o tom nepřímou rukopisně poznámky, které si Božena Komárková vedla k rozhovoru o politické situaci v roce 1979 v rámci M-klubu.⁴⁶ Dalším svědectvím jsou vzpomínky pamětníků, například Milana Uhdeho: „Obsažné, napínavé a systematické byly diskuse pořádané v bytě paní profesorky Boženy Komárkové. Patřila k vrstevníkům mého otce, za protektorátu se podílela na odbojové činnosti a skončila v koncentračním táboře. Poznamenalo ji to na fyzickém zdraví, mluvila s obtížemi a občas těžce popadala dech, ale duševně byla svěží a její obdivuhodné vzdělání ji předurčovalo za vůdčí osobnost našich schůzek“ (UHDE 2013, 398–399). A v neposlední řadě jsou to i nahrávky na magnetofonových kazetách. Duchovním otcem těchto bytových setkávání byl Jiří Müller, který také koncipoval jejich průběh. Setkání totiž nebyla improvizovanými debatami, ale polemikami s pevnou strukturou. Předpokládala se příprava na setkání, která spočívala v četbě vybraného textu Boženy Komárkové. Následovala řízená diskuze nad daným textem. Na základě nahrávek následně vznikaly přepisy diskuzí, aby se jejich obsah dostal k širšímu okruhu zájemců. Texty i s přepisy diskuzí vyšly nejprve samizdatem v roce 1980 zásluhou manželů Müllerových pod názvem *Rozhovory. Dr. Božena Komárková a její hosté*, oficiálně pak byla kniha vydána v roce 1991 s mírně pozměněným názvem *Božena Komárková a její hosté* v nakladatelství EMAN.

V roce 1980 vyšel díky manželům Müllerovým ještě jeden samizdatový svazek článků a diskuzí. Týkal se textu Petra Pitharta s názvem *Pokus o vlast*.⁴⁷ První diskuze se účastnili dne 1. května 1980 Jaroslav Mezník, Božena Komárková, Josef Vydrář, Jan Šimsa, dne 7. června 1980 ještě navíc i Jiří Müller a Albert Černý. Stať Petra Pitharta vyvolala v intelektuálních kruzích obsáhlé polemiky, které přetiskoval rovněž exilový časopis *Svědectví*, a to v několika číslech (*Svědectví* č. 59, 60, 61 a 62). Ve *Svědectví* č. 62 z roku 1980 jsou

Obr. 24. Rukopisné poznámky Boženy Komárkové k rozhovoru v rámci M-klubu v Brně z roku 1979.

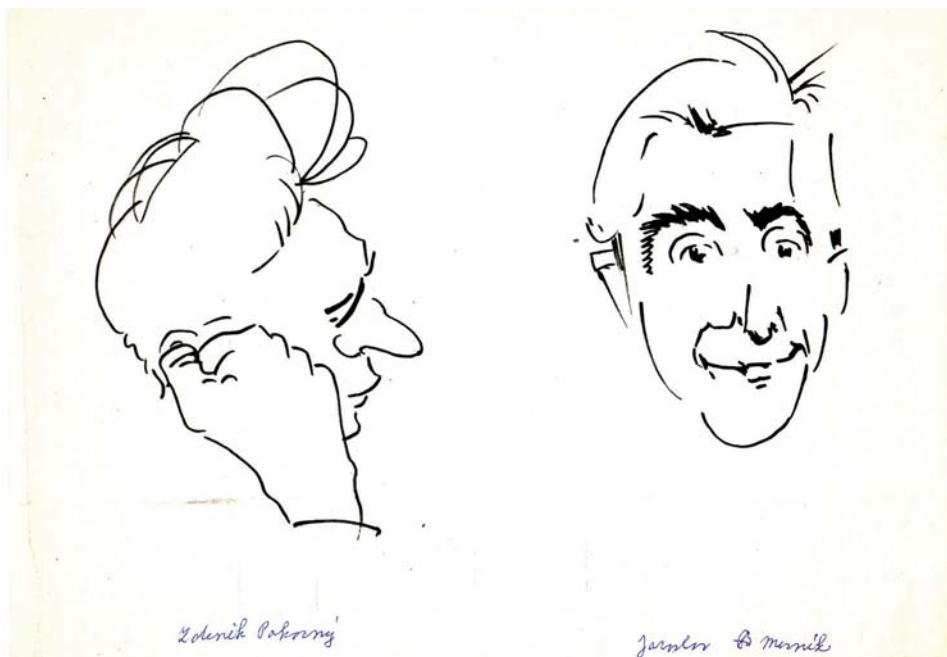
Fig. 24. Božena Komárková's handwritten notes for an interview at the M-club in Brno from 1979.

79

1) Křivý charakter brit. člen: anglosaské
 pragmatiky - političtí; kontinentální
 ideologičtější s původem kladem z
 britské říše brit. občité, od
 člen kteří hledali až do marxistů.
 Křivý charakter brit. členů v rámci
 celosvětového kongresu, při
 kterém musel najít složitý vztah
 k těmto vědům, zejména k brit.
 kontinentálnímu členům k med.
 národnímu zájmu (Mingus nad vztahy
 celku, existuje brzdí rozvoj
 "jard" vzhledem k rozvoji pro odvětví
 vzhledem k rozvoji nové generace
 které narušuje svět a není to
 jistotou v rámci rozvoje světa:
 SSSR, USA, Británie atd.

2) Dilema funkcionářů brit. členů:
 jejich ideologičtější, kladem
 zájmu nad celku a tímto novou
 generaci vzhledem k rozvoji
 členu a nové vzhledem k rozvoji.

3) Dilema funkcionářů před rozvojem

Obr. 25. Kresby Josefa Vydráře zachycující podobizny diskutujících v rámci bytových seminářů u Boženy Komárkové. Na obrázku vlevo Zdeněk Pokorný, vpravo Jaroslav Mezník.

Fig. 25. Josef Vydrář's drawings depicting portraits of people discussing at home seminars at Božena Komárková's. In the picture on the left Zdeněk Pokorný, on the right Jaroslav Mezník.

otištěny kritické články Josefa Vohryzka i text Boženy Komárkové s názvem *Několik poznámek k Pithartově Pokusu o vlast*. Samizdatová publikace z dílny manželů Müllerových obsahuje kromě dvou uvedených diskuzí konaných v Brně i souhrn publikovaných diskuzí z časopisu *Svědectví* (kromě příspěvku Boženy Komárkové a Josefa Vohryzka jde o články Jaroslava Mezníka a Václava Polanského či další reakci Petra Pitharta).

Za klíčovou ineditní publikaci věnovanou osobnosti a dílu Boženy Komárkové však považují svazek, který vyšel v řadě *Profily* edice manželů Müllerových v roce 1982.⁴⁸ Svazek obsahuje zásadní spisy Boženy Komárkové z let 1946–1977, bibliografii, soupis jejích textů a medailon z pera Jana Šimsy. Obsahuje však také výňatky z korespondence Boženy Komárkové (např. mladému bohoslovcovi a následně faráři Janu Šimsovi z let 1951–1960, dopis Rozhlasové univerzitě z 30. prosince 1959, v němž kritizuje protináboženskou argumentaci v rozhlasových pořadech⁴⁹, dopis Literárním novinám z 28. ledna 1965 a přiložený dopis Ideologické komisi KSČ v Praze z 10. července 1964 nebo dopis Ústavu státu a práva Československé akademie věd z 29. prosince 1972). Články, dopisy, bibliografie i medailon podávají ucelenou představu o životě a díle Boženy Komárkové.

Vrátíme-li se ještě chronologicky zpět do přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, musíme zmínit několik dalších titulů ze samizdatové edice manželů Müllerových, jež se věnovaly dílu Boženy Komárkové. V letech 1978 a 1979 vydali knihu *Sekularizovaný svět a evangelium*⁵⁰, v roce 1979 pak *Původ a význam lidských práv (Lidská práva ve filosofii devatenáctého století)* a v roce 1981 *Obec Platónova a Augustinova (Studie o předpokladech lidských práv)*. Poslední dvě jmenované práce představují přepracování původně akademických titulů, konkrétně habilitační a rigorózní práce z let 1949 a 1947. Zároveň jsou důkazem tematicky jednotné myšlenkové linie Boženy Komárkové. Byly napsány několik desítek let před vznikem Charty 77, ale pojednávají v podstatě o tomtéž tématu, tedy o dodržování lidských práv. Je tedy patrné, že se mu Komárková věnovala soustavně několik desítek let, navíc nejen v teoretické, ale i v praktické rovině svého života.

ZÁSADNÍ TÉMATA OSMDESÁTÝCH LET

Právě za zasazování se o dodržování lidských práv v rovině teoretické i praktické udělila roku 1982 basilejská univerzita Boženě Komárkové čestný doktorát teologie. Nejednalo se však o první podání návrhu. Jako první zkusil štěstí Amedeo Molnár, když zaslal návrh na udělení doktorátu Boženě Komárkové na Komenského bohosloveckou fakultu v Praze. V té době vykonával Molnár funkci jejího děkana. Vyslyšen však nebyl. Proto podal Jan Milič Lochman stejný návrh na Univerzitu v Basileji, kde v té době vykonával funkci nejvyšší, tedy rektorskou. Sám Lochman profesorku Komárkovou velmi dobře znal, udržoval s ní úzký písemný kontakt a byl si vědom skutečných důvodů, proč by si doktorát zasloužila. Tentokrát byl návrh schválen.

V průběhu osmdesátých let se pak Komárková věnovala několika zásadním tématům. V prvé řadě se jednalo o problematiku náboženské tolerance, neboť v roce 1981 se připomínalo dvousté výročí vydání tolerančního patentu. Dalším velkým tématem v díle Boženy Komárkové z osmdesátých let se stalo pojetí českých dějin, respektive kontinuita či naopak diskontinuita českých dějin. Právě na toto téma přispívala svými texty Božena Komárková v polovině 80. let do několika exilových a samizdatových periodik. Zmínit můžeme například rozsáhlý text „*Česká otázka – tehdy a dnes*“, v němž se vrací k dávnému sporu o české dějiny s Janem Patočkou, jenž publikovala v exilovém časopise *Svědectví* v roce 1985.⁵¹ V témže roce přispěla do ankety pro sborník Gordona Skillinga *Alternativní společnost* a o tři roky později do ankety k sedmdesátému výročí vzniku ČSR. Kromě Boženy Komárkové do ankety přispěli ještě Jan Křen, Jaroslav Mezník, Hana Mejdrová, Jan Pichlík a Miloš Hájek. Odpovědi byly uveřejněny v samizdatovém sborníku *Historické studie* v červnu 1988. Článek v *Historických studiích* nese název *Vznik ČSR: kontinuita nebo diskontinuita v českých dějinách?*. Podobně jako ve svých předchozích člancích i v tomto chápe Božena

Komárková vývoj českých dějin na náboženském základu, z hlediska vývoje evangeliků na našem území. Klade proto do protikladu katolictví, které spojuje s „mocenskou pozicí církve a panovnickým absolutismem nad celou společností“ a evangelictví, které reprezentuje „snahy o svobodu a důstojnost člověka“ (KOMÁRKOVÁ 1999b, 101). Na základě této duality nahlíží na celou československou historii. Tento text Boženy Komárkové vydala v říjnu roku 1993 Masarykova společnost, pobočka Brno jako členský tisk v Edici informací, svazek č. 2. Tentýž článek byl otištěn ve filozofickém časopise s názvem *Reflexe*, konkrétně v jeho prvním čísle z roku 1990.

Kromě toho se nepřestala věnovat ani problematice lidských práv. Kromě textů pocházejících z pera Boženy Komárkové, jež byly v té době otiskovány především v exilových periodikách, se v polovině osmdesátých let objevily i texty, v nichž Komárková vypoovídala přímo a osobně. Takovým byl například rozhovor Jana Šimsy s Boženou Komárkovou otištěný v prvním čísle samizdatového sborníku *Host* v roce 1985. Z rozhovoru, který je nesen na vlně vzájemného porozumění, je patrné, jak osobně i přátelsky blízký vztah Komárková k rodině Mileny a Jana Šimsových měla.

V roce 1988 Komárková ještě podepsala manifest *Democracii pro všechny*, a připoutala tak na sebe poslední záchvěvy pozornosti Státní bezpečnosti. Poměry v československé společnosti se ale již začaly lámat.

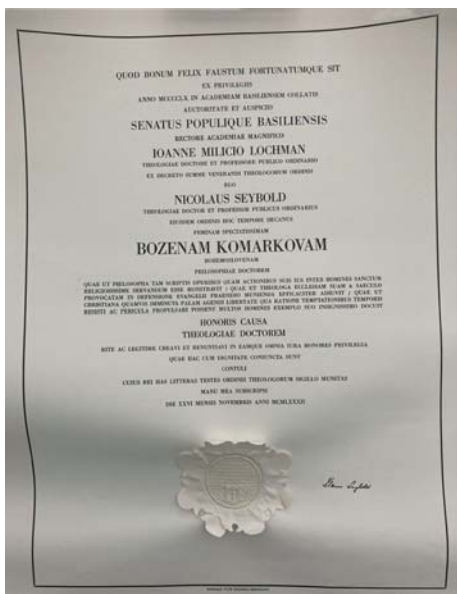
VE SVOBODNÉ DOBĚ

Lámání poměrů v Československu po listopadu 1989 Boženu Komárkovou nijak změnilo. Ani v této době se totiž neodvrátila od veřejného vyjadřování svých kritických náhledů na aktuální témata. Do prvních dní ledna roku 1990 spadá její rozhovor s Pavlem Keřkovským o problematice odluky církve od státu, v téže době napsala i otevřený dopis

Obr. 26. Božena Komárková v Boru u Skutče u Ouřeckých společně s Biskovými a Rejchrtovými v roce 1980.

Fig. 26. Božena Komárková in Bor u Skutče at Ouřecký's together with Mr and Mrs Bisek and Mr and Mrs Rejchrt in 1980.

Obr. 27. V roce 1982 udělila basilejská univerzita Boženě Komárkové čestný doktorát teologie.
 Fig. 27. In 1982, the University of Basel awarded Božena Komárková an honorary doctorate in theology.

Obr. 28. Božena Komárková v roce 1982.
 Fig. 28. Božena Komárková in 1982.

prezidentu republiky Václavu Havlovi. V něm kritizuje přípravu voleb do nejvyšších zastupitelských sborů, jež se měly konat v červnu roku 1990. Uvažovalo se, že by měly kandidovat pouze tři politické strany a Občanské fórum. Tuto skutečnost Božena Komárková považovala za nedemokratickou, protože se předem měla určit politická uskupení, jež by do voleb mohla vstoupit. Navíc o této volbě neměli rozhodovat občané, ale pouze vybraní političtí představitelé. Apelovala tak na Václava Havla jako na někdejšího mluvčího Charty 77 a upozorňovala jej, že tímto způsobem by byla porušena jedna ze zásad, o níž se osobně zasloužil. Na závěr dopisu zaznívá prosba, aby Havel skutečně dostal svým slibům, že přivede republiku ke svobodným volbám. Kromě Boženy Komárkové jsou připojeny podpisy Jaroslava Mezníka a Jana Šimsy (KOMÁRKOVÁ – MEZNÍK – ŠIMSMA 1990, 1). Otevřený dopis byl otištěn v lednu 1990 v *Lidových novinách*, společně s odpovědí Václava Havla, v níž odvrací prosby a naléhání pisatelů dopisu na Federální shromáždění, pověřené přípravou volebního zákona. Příprava tohoto zákona nebyla dle jeho slov v kompetencích prezidenta republiky (HAVEL 1990, 1).

Doba po sametové revoluci však vynesla na povrch ještě další konflikty, které dlouhou dobu bublaly pod povrchem. Jedním z nich byl spor o Jaroslava Šabatu. Ten se rozhořel především na stránkách *Moravských novin* v červnu 1990. V té době zpochybnila rada Občanského fóra v Brně Šabatu kandidaturu do Poslanecké sněmovny. Jejich stanovisko se opíralo o otevřený dopis Fóra vysokoškoláků vyloučených po roce 1948, kteří Šabatu obvinili, že se coby člen akčního výboru FF MU na těchto čistkách podílel. Celý spor byl eskalací konfliktu, který vedl Petr Cibulka s Jaroslavem Šabatou hned od prvních dní po sametové revoluci. Božena Komárková, žena, která již ušla velký kus životní cesty s vězeňskými i perzekučními zkušenostmi a měla by tak dostatek důvodů Šabatu odsoudit, se jej naopak

Obr. 29. Sborník, který jako dárek Boženě Komárkové k osmdesátým narozeninám připravili Jan Šimsa, Ladislav Hejdánek a Martin Šimsa nesl název *Ad honorem anopheliae minoris* (latinsky: *K počtě malého komára*; Božena Komárková tak sama sebe nazývala v latinské korespondenci s přáteli). Úvodní text do sborníku napsal Milan Uhde, přispělo mnoho významných nejen brněnských, ale i pražských neoficiálních autorů.

Fig. 29. The almanac prepared as a present for Božena Komárková for her 80th birthday by Jan Šimsa, Ladislav Hejdánek and Martin Šimsa was titled *Ad honorem anopheliae minoris* (*To honour the Small mosquito*; Božena Komárková called herself "A small mosquito" in Latin correspondence with her friends). The introduction to the almanac was written by Milan Uhde, the contributions by many important Brno and Prague non-official authors.

AD HONOREM
ANOPHELIAE
MINORIS
sborník k
osmdesátinám
PhDr a ThDr h.c
Boženy
Komárkové
BRNO 28.1.1983

Ročník 1, č. 1
1985

O b s a h

0:	Místo úvodu	(LviH)	1
1:	"Česká otázka" v průběhu století	(Božena Komárková)	8
2:	Pojetí pravdy a jeho ontologické předpoklady	(Ladislav Hejdánek)	30
3:	Nepředmátný Bůh	(Milan Balabán)	449
4:	Quaestio temporis	(Ivan Dubeký)	69
5:	Theologie a filosofie	(Jakub S. Trojan)	78
6:	Věřit a myslit	(Ladislav Hejdánek)	93
7:	Snyal minulosti a dneška	(Josef Zvěřina)	106
8:	Filosofie a aktuálnost	(Andr Glucksmann)	114
9:	K r i t i k a		
	Heidegger a theologie	(LviH)	122
	Metorika a filosofie	(LviH)	126
	Správné ideje nepadají z nebe	(J.S.Trojan)	129
	Nad knihou Rie Freinera	(Ladislav Hejdánek)	133
	Bůh a nová fyzika	(LviH)	141
10:	D i s k u s e		
	Několik poznámek k tezi Jana Patočky o filosofii českých dějin	(Božena Komárková)	144
	Nepředmátná "entita"?	(Ladislav Hejdánek)	149
	Marx a kritika předmátnosti	(Ladislav Hejdánek)	156
	Jesté k Madlově profesuře	(LviH)	158
11:	F o s n á n k y		
	K přivítání PABA	(L.Tvrđý)	161
	Francie - Fotile a Heideggerem	(LviH)	163
	Filosofie - a jazykový koutek	(Tv)	164

Obr. 30. V samizdatovém časopise *Reflexe* vyšlo Boženě Komárkové v roce 1985 hned několik příspěvků - článek „Česká otázka“ v průběhu století a příspěvek do diskuse s názvem *Několik poznámek k tezi Jana Patočky o filosofii českých dějin*.

Fig. 30. In 1985, Božena Komárková published several articles in the samizdat magazine *Reflexe* - the paper "Česká otázka" v průběhu století (*The Czech question in the course of the century*) and the contribution to the discussion titled *Několik poznámek k tezi Jana Patočky o filosofii českých dějin* (*Some remarks to the theses of Jan Patočka on the philosophy of Czech history*).

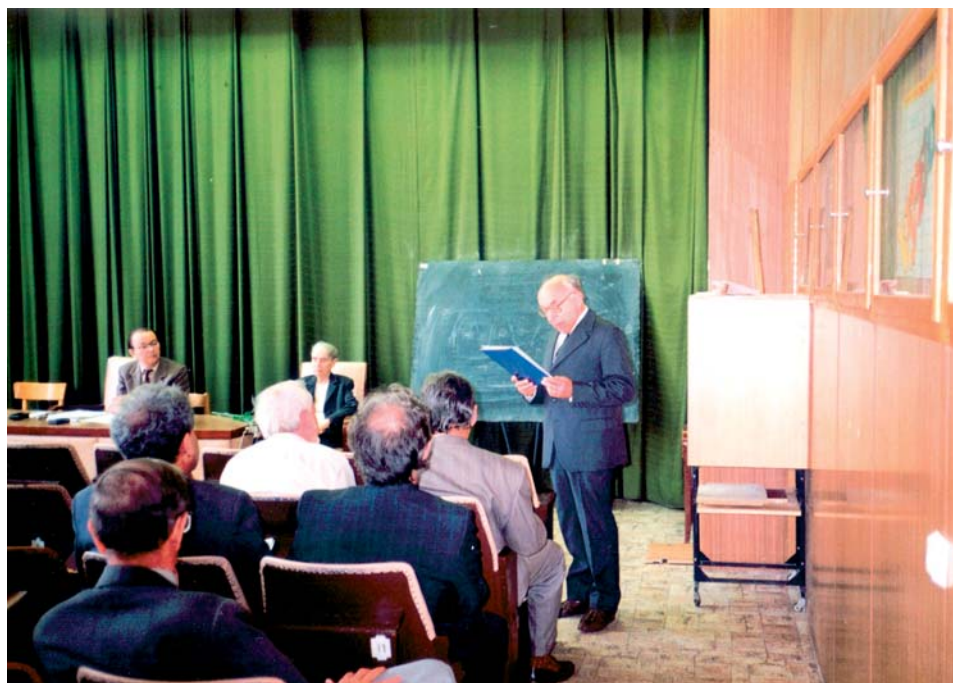
Obr. 32. Dne 28. října 1991 propůjčil prezident republiky Václav Havel Boženě Komárkové Řád Tomáše Garrigua Masaryka III. třídy.

Fig. 32. On 28 October 1991 the Czech President Václav Havel awarded the Order of Tomáš Garrigue Masaryk –3rd class to Božena Komárková.

Obr. 34. V roce 1992 získala Božena Komárková Zlatou medaili Masarykovy univerzity.

Fig. 34. In 1992, Božena Komárková was awarded the Gold Medal of the Masaryk University.

Obr. 33. Habilitace Boženy Komárkové na FF MU v Brně dne 25. června 1992. Přednáší Jaromír Procházka.

Fig. 33. Božena Komárková's habilitation at the Faculty of Arts of Masaryk University in Brno on June 25, 1992. Jaromír Procházka lectures.

Obr. 35. Božena Komárková zemřela den před svými devadesátými čtvrtými narozeninami.

Fig. 35. Božena Komárková died one day before her 94th birthday.

SPISY BOŽENY KOMÁRKOVÉ

Samostatnou kapitolu zasluhuje souborné vydání textů Boženy Komárkové v nakladatelství EMAN pod vedením Tomáše Trusiny. Na prvním místě je třeba zmínit ty, kteří se na vydávání souborného díla Boženy Komárkové podíleli. Kromě manželů Mileny a Jana Šimsových, kteří knihy pečlivě edičně připravili, to byl také Josef Vydrář, jenž většinu textů Boženy Komárkové fyzicky zachránil. Jistě se zde musí objevit jméno Vladimíra Ptáčka, který přišel s myšlenkou fondu na vydávání knih a zajistil vše potřebné i z právního hlediska.⁵³ Autorská práva po smrti Boženy Komárkové poskytla nakladatelství její neteř Olga Hanzlová. A je třeba zmínit i autory předmluv, které výstižně uvádějí každý jednotlivý svazek spisů. Sebrané spisy Boženy Komárkové vycházely v letech 1997–1999 a zahrnují celkem šest svazků: 1. *Lidská práva* (autorem předmluvy je Jiří Lederer), 2. *Čemu nás naučila válka* (autor předmluvy Jaroslav Mezník), 3. *Přátelství mnohých* (autor předmluvy Jan Šimsa), 4. *O svobodu svědomí* (autor předmluvy Jaroslav Šabata), 5. *Ve světě a ne ze světa* (autor předmluvy Miroslav Pfaňan) a 6. *Tolerance jako podmínka života* (autor předmluvy Jan Milič Lochman). Pečlivě vybrané statě Boženy Komárkové i s úvodními odbornými texty podávají nejen ucelený tematický přehled jejího díla, ale i celkový vhled do dané problematiky.

Práce na shromažďování textů však začala, částečně i dílem náhody, již o dvacet let dříve. Při domovní prohlídce po podpisu Charty 77 v lednu 1977 zabavila Státní bezpečnost dopis, který Božena Komárková adresovala v 60. letech Ústřednímu výboru KSČ. Na základě této skutečnosti se čtyřiašedesátiletá dáma zatvrdila a projevila přání zbavit se svých starších písemností. Postupně je předávala Josefu Vydráři s tím, aby je vyhodil do sběru. Vydrář jí ale prozíravě neposlechl a dokumenty nosil do domácnosti manželů Šimsových. Šimsovi měli již své vlastní zkušenosti s domovními prohlídkami a tudíž i s ukrýváním písemností, proto měli ve svém domě několik bezpečných skrýš (ŠIMKOVÁ 1999, 4–5). Tajně shromažďování rukopisů a strojopisů Boženy Komárkové ale nebyla jediná zásluha Josefa Vydráře. Z hlediska muzejnického měl na archivaci písemností ještě jeden neméně významný

podíl. Připojoval k nim totiž poznámky, které mu Komárková sdělovala ústně. Samotná myšlenka vydat souborné spisy Boženy Komárkové však přišla o něco později, konkrétně v letech 1982 a 1983. V roce 1982 udělila basilejská univerzita Komárkové čestný doktorát teologie a při té příležitosti začal Josef Vydrář sestavovat první bibliografii jejích děl. O rok později při příležitosti jejích osmdesátých narozenin připravoval Josef Vydrář společně s manželou Šimsovými sborník, do něhož chtěli zařadit i bibliografii textů Boženy Komárkové: „A tehdy jsme byli všichni ohromeni množstvím textů, které nikdy nikde nevyšly. Kolovaly pouze v opisech. Uvědomili jsme si, že by to nemělo zůstat jenom v archivu“ (ŠIMKOVÁ 1999, 5). Nakonec se podařilo obojí – vydat souborné dílo i uložit všechny dokumenty v archivu, respektive v muzeu. Zasluhou archivářské práce Mileny Šimsové je totiž celý fond Boženy Komárkové pečlivě roztríděn a uložen pro zájemce z řad badatelů v Moravském zemském muzeu.

FOND BOŽENY KOMÁRKOVÉ V MORAVSKÉM ZEMSKÉM MUZEU

Dokumenty z fondu Boženy Komárkové Moravskému zemskému muzeu darovali Milena a Jan Šimsovi a Olga Hanzlová v roce 2012. Pisemnosti byly uloženy nejprve v podsбірce Oddělení dějin literatury a po vzniku samostatného oddělení věnujícího se dokumentaci antitotalitního dění na Moravě (nejprve s názvem Centrum kulturně-politických dějin 20. století, od roku 2018 Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření) v jeho vlastní podsбірce. Dokumenty předem roztrídila a podrobnými poznámkami označila Milena Šimsová. Zahrnují celkem 24 archivních krabic tematicky roztríděných do oddílů chronologicky řazených rukopisů, strojopisů, případně počítačových opisů článků Boženy Komárkové. Samostatnou část tvoří personalia zahrnující dokumenty osobní povahy (vysvědčení, doklady), fotografie a ocenění. Další významnou částí jsou krabice obsahující samizdatová vydání děl Boženy Komárkové, nechybí ani porevoluční vydání v oficiálních nakladatelstvích či vydání cizojazyčná. Zajímavostí jsou vybrané svazky z její knihovny i s osobními vpisky a poznámkami. Mezi nejcennější sbírkové předměty patří nepochybně deník, který si Božena Komárková vedla během svého věznění, a magnetofonové kazety s nahrávkami diskuzí z bytových seminářů. Nechybí ani přijatá korespondence či sborníky, které k jejím kulatým životním výročím připravili přátelé.⁵⁴ Samostatnou archivní krabici pak tvoří dokumenty vztahující se k soubornému vydávání děl Boženy Komárkové v nakladatelství EMAN. Téhož roku od týchž dárců (vyjma Olgy Hanzlové) přibyl do sbírek Moravského zemského muzea ještě archiv Akademické Ymky v Brně, který fond Boženy Komárkové obsahově doplňuje. Oba cenné fondy jsou nyní uloženy v podsбірce Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření v Domě Jiřího Gruši a jsou badatelsky poměrně žádané a využívané.⁵⁵ Audiokazety z fondu jsou navíc přístupné i v digitální formě mp3.

ZÁVĚR

V článku jsem představila nejdůležitější etapy v životě Boženy Komárkové i to, jakým způsobem se zrcadlily v její tvorbě. Snažila jsem se zmiňovat i většinu jejích knih či článků. Nebyl však ani zdaleka prostor na to, abych mohla jmenovat všechny. Jen bibliografie děl Boženy Komárkové by vydala na několik stran. Vyjadřovala se k mnoha aktuálním otázkám své doby. Přesto můžeme v této pestrosti vidět několik základních pevných linií, které procházejí nejen její tvorbou, ale i celým praktickým životem. Na prvním místě je to příklon k evangelickému křesťanství. Setkání s Akademickou Ymkou pro ni představovalo radikální životní obrat, právě v tomto prostředí našla v mnoha ohledech své životní směřování. Ať už to bylo zaměření na člověka jako jednotlivce, na jeho osobní mravní prostor – vždyť oblast osobní, mravní svobody byla pro Boženu Komárkovou prostorem posvátným a nedotknutelným. S tím souvisela i její účast ve druhém odboji a hlavně zájem o lidská práva, jejich historii, ale i omezování či přímo porušování, což logicky vedlo k podpisu *Prohlášení Charty 77*. Konverze k evangelickému

křesťanství byla ještě více prohloubena vězeňskými zkušenostmi během druhé světové války. Díky nim se totiž Komárkové dostalo intenzivního intimního prožitku víry a empatie pro druhé. Na druhém místě jistě stojí vrozený pedagogický talent Boženy Komárkové. Právě společenství mladých a život v jejich komunitě rozvíjely její nadstandardní učitelské schopnosti, cit pro mladou generaci a porozumění problémům mladých. I tímto pochopením a vstřícným postojem k rozličným názorům si vytvářela přirozenou autoritu, která trvala kontinuálně od učitelských začátků v Ivančicích až do doby bytových seminářů z osmdesátých let. Dodnes je považována za mravní autoritu brněnského disentu a je citována či vzpomínána s velkou úctou. A za třetí jsou všechny dokumenty svědkem jejího pevného životního postoje, neústupnosti a přímočarosti. Je tedy dobře, že se dokumenty z její pozůstalosti podařilo zachránit a uložit ve sbírkách Moravského zemského muzea. Mohou tak být nejen svědkem neklidného dvacátého století, ale především životní a myšlenkovou inspirací pro budoucí generace.

Předložená práce vznikla na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury České republiky (DRKVO, MK000094862).

POZNÁMKY

- 1 Přepis rozhovoru Jana Šimsy s Boženou Komárkovou z magnetofonových pásek ze dne 31. prosince 1983, strojopis, uloženo ve fondu Boženy Komárkové, podsbirka ODKAZ MZM.
- 2 Tamtéž.
- 3 Tamtéž.
- 4 Akademická YMCA se vyčlenila z tzv. občanské Ymky. Občanská YMCA vznikla v Londýně na začátku června roku 1844 a byla určena výhradně mužům, kteří přicházeli z vesnic do Londýna a dalších průmyslových oblastí kvůli výdělku. Z neznalosti městského prostředí jim hrozila mnohá nebezpečí (alkohol, kriminální činnost), před kterými je YMCA chtěla ochránit. YMCA byla již od svého počátku založena na křesťanských principech, ale zároveň se otevírala i nevěřícím. Později vznikla stejná organizace YWCA určená výhradně ženám. V Československu představovala YMCA zpočátku vojenskou organizaci (starala se například o české legionáře na Sibiři, později vznikaly tzv. vojenské domovy v Bratislavě nebo Českých Budějovicích), o její rozvoj se zasloužil především T. G. Masaryk a jeho dcera Alice. Organizace kladla vždy velký důraz na výchovu k tělesné zdatnosti a kolektivní sport (do Československa zavedla právě YMCA například volejbal nebo basketbal). V roce 1923 se vojenská YMCA přeměnila v Ymku občanskou, civilní. Začala se více věnovat mládeži, konaly se například první letní tábory a vznikaly studentské koleje. O pár let později se z občanské Ymky vyčlenila samostatná YMCA akademická. Historii Ymky se podrobněji zabývaly Jiřina Šiklová a Milena Šimsová.
- 5 Přepis rozhovoru Jana Šimsy s Boženou Komárkovou z magnetofonových pásek ze dne 31. prosince 1983, strojopis, uloženo ve fondu Boženy Komárkové, podsbirka ODKAZ MZM.
- 6 Tamtéž.
- 7 Strojopis Mily Novákové s názvem *Kulturně společenský význam gymnázia Jana Blahoslava v Ivančicích v letech 1932-1940* je uložen ve fondu Boženy Komárkové v podsбірce ODKAZU.
- 8 Obrana národa byla původně vojenská protinacisticky zaměřená odbojová organizace, která vznikla brzy po okupaci v březnu 1939 a působila na celém území Protektorátu Čechy a Morava, a to s různou intenzitou až do konce války. Na jejím založení se podíleli příslušníci bývalé československé armády. Do odbojové činnosti se ale zapojovali i civilisté. Název pak vyjadřoval nejvlastnější smysl existence organizace.
- 9 Jan Uher (1891, Prostějov - 1942, Berlín) po studiu filozofie a slavistiky působil jako soukromý knihovnik T. G. Masaryka. Stal se nekritickým zastáncem Masarykových filozofických a politických názorů, které promítal i do své vlastní pedagogické teorie a praxe. Později pracoval na ministerstvu školství, následně přednášel na FF MU v Brně. Po zatčení za odbojovou činnost byl vězněn v několika koncentračních táborech.
- 10 Vladimír Groh (1895, Holešov na Moravě - 1941, Brno) vystudoval na Karlově univerzitě v Praze klasickou filologii a klasickou archeologii. V roce 1931 se stal řádným profesorem starověkých dějin na FF MU v Brně, kde působil až do svého zatčení.
- 11 Vladimír Helfert (1886, Plánice - 1945, Praha) byl český muzikolog, pedagog, dirigent, propagátor děl Bedřicha Smetany a švagra Zdeňka Nejedlého. Na FF MU v Brně založil oddělení hudební vědy. Vychoval novou generaci brněnských hudebních vědců, zasadil se o zavedení povinné hudební výchovy v rámci základního školství a v letech 1935-1936 působil jako děkan FF MU v Brně.

- 12 Právě Akademická YMCA a její konference vedly Boženu Komárkovou k tomu, že se v rámci odboje začala angažovat v podstatě bez zaváhání. Jak již bylo řečeno v předcházejících kapitolách, Akademická YMCA pro Komárkovou představovala morální základ lidské odpovědnosti. Odbojová činnost tak byla v tomto smyslu logickým pokračováním konferencí AY.
- 13 Robert Konečný (1906, Brno – 1981, Brno) studoval na FF MU v Brně filozofii, češtinu a němčinu. Jako středoškolský profesor učil na gymnáziu v Tišnově a na klasickém gymnáziu v Brně. V letech 1945–1950 působil na FF MU, po vyloučení pak jako psycholog v Ústavu pro choromyslné v Brně-Černovicích a v brněnské fakultní nemocnici. V uvolněných letech 1968–1971 vedl katedru psychologie na FF MU. Psal rovněž básně, prózu i eseje.
- 14 Strojopis článku Boženy Komárkové s názvem *Na gymnáziu v Ivančicích* je uložen ve fondu Boženy Komárkové v podsбірce ODKAZU.
- 15 Robert Konečný byl po zatčení vězněn na Špilberku a v Kounicových kolejích, kde jej brutálním způsobem vyslýchali. Tím utrpělo jeho duševní zdraví, po krátké době věznění ve Vratislavi byl převezen zpět do Brna do psychiatrické léčebny v Černovicích.
- 16 Jana Uhra odsoudili k trestu smrti. Popraven byl 27. října 1942 v Berlíně.
- 17 Vladimíru Helfertovi vězení natolik podlomilo zdraví, že jej v březnu roku 1942 převezli do Prahy do vinohradské nemocnice. Ke konci války však byl opět zatčen a odvečen do Terezína, kde se nakazil skvrnitým tyfem a krátce po osvobození v roce 1945 zemřel.
- 18 O opravě Vladimíra Groha se Božena Komárková dozvěděla z novin, které v káznici mohla dostávat. Popraven byl v Brně v Kounicových kolejích na podzim roku 1941.
- 19 Černý sešit a strojopisy textu *Arlette...* se nacházejí v podsбірce ODKAZU ve fondu Boženy Komárkové. Jeho součástí je také sbírka básní *Poème* od Arlette Humbert-Laroche a novinový výstřížek pojednávající o vydání této sbírky s názvem *Musicienne, poète et résistante, Arlette Humbert-Laroche meurt à Bergen-Belsen à l'arrivée des troupes anglaises*. Sbírká básní byla vydána posmrtně v roce 1946 a zahrnuje básně Arlette Humbert-Laroche právě z let 1938–1944. Předposlední báseň sbírky s názvem *Dans ma cellule* je obsažena (včetně překladu F. Vítka) také v tzv. černém sešitu Boženy Komárkové.
- 20 Gymnázium bylo v květnu 1946 přejmenováno na Státní gymnázium dr. Josefa Kudely (KOLEJKA 1994, 11). Dnes škola nese název Gymnázium Brno, třída Kapitána Jaroše.
- 21 Dnes již asi nezjistíme skutečné pohyby, proč Kundera a Pištělák budovu Městského akčního výboru opustili. Výklady této události se různí. Sám Milan Kundera napsal ve sborníku věnovaném stému výročí založení gymnázia z roku 1967 následující: „Často si vzpomenu na paní profesorku Komárkovou, která nás učila filosofii. Brzo poté, co jsem jako maturant odešel do Prahy, musela z naší školy odejít i ona. Nevím dost dobře, proč. Snad taky proto, že se netajila svou vírou v Boha“ (KUNDERA 1967, 109).
- 22 Dle poznámek Mileny Šimsové k textu Boženy Komárkové je ona sama pokládala za „neuspořádaná a právem odmítnutá“. Poznámky Mileny Šimsové k rukopisu článku Boženy Komárkové *O dvojím individualismu*, strojopis, fond Boženy Komárkové.
- 23 Článek v roce 1982 převzal Jiří Müller jako úvodní stať strojopisné edice *Profily*. Jeho název se stal rovněž titulním pojmenováním druhého svazku *Spisů Boženy Komárkové* vydaného nakladatelstvím EMAN roku 1997.
- 24 S programem jednotné školy vystoupili původně komunisté (ostatně ministrem školství v letech 1945–1946 a hlavním propagátorem reformem byl Zdeněk Nejedlý). Jednalo se zejména o postátnění veškerého školství, zrušení všech nestátních (většinou církevních) škol a zavedení jednotné devítileté školy. Myšlenka jednotné školy nebyla přijímána všemi stranami stejně. Nejradiikálněji se ve prospěch zavedení jednotné školy stavěli komunisté, pro postátnění škol a jednotnou školu prvního stupně, avšak diferencovanou školu na druhém stupni, hlasovali národní socialisté, nekatolické církve a většina inteligence, naopak jednoznačnými odpůrci byli představitelé katolické církve (CIGÁNEK 2009, 79–80). Prezident Edvard Beneš myšlenku jednotné školy nezavrhl, ale ani nijak výrazně nepodpořil: „Zásadu jednotné školy pokládám u nás v podstatě za správnou a uskutečnitelnou“ (BENEŠ 1947, 32).
- 25 Originál rigorózní práce je uložen v Archivu Masarykovy univerzity v Brně. S poznámkovým aparátem zahrnovala práce 128 stran. V 60. letech Božena Komárková dílo přepracovala a v Edici Petlice v roce 1981 tak vyšla její zkrácená verze, která čítá 67 stran bez poznámkového aparátu. Samizdat v červených deskách, který obsahuje celkem 156 strojopisných stran, je uložen v podsбірce ODKAZU v Moravském zemském muzeu.
- 26 Také svoji habilitační práci Božena Komárková na konci 60. let přepracovala a zhruba o polovinu zkrátila. O deset let později vyšla tato práce v Edici Petlice pod názvem *Původ a význam lidských práv*. Knize byla udělena Cena Edice Petlice za rok 1979.
- 27 Jednalo se o přednášky s názvem *Pokrok jako víra současnosti, Marxismus a křesťanství, Užitečnost a spása, Život zdarma a inteligence a její funkce*. V knize *Božena Komárková a její hosté* jsou zachyceny nejen rozhovory účastníků, ale i vlastní texty přednášek.
- 28 Strojopisy obou přednášek jsou uloženy ve fondu Boženy Komárkové v podsбірce ODKAZU.

- 29 Božena Komárková později přednášku na žádost Jana Čapka zpracovala jako článek s názvem *Technická civilizace a křesťan* (ŠIMSŮVI 1998, 134).
- 30 Budova na ulici V Jirchářích přešla po druhé světové válce do vlastnictví Českobratrské evangelické církve, bydleli tam a stravovali se studenti Komenského bohoslovecké fakulty. V padesátých a šedesátých letech se právě na tomto místě začali scházet pod záštitou J. L. Hromádky a J. B. Součka křesťanští studenti společně s pražskými intelektuály k debatám. Mezi evangelické studenty přicházeli i liberální katoličtí intelektuálové, s nimiž se Božena Komárková díky této příležitosti mohla seznámit. Můžeme zmínit například Jiřího Němce, Karla Flosse nebo Jana Sokola (HEJDÁNEK 2008, 34).
- 31 Ladislav Hejdánek (1927, Praha - 2020, Praha) byl žákem Emanuela Rádra, J. L. Hromádky a Jana Patočky. Aktivně se podílel na činnosti středoškolské i vysokoškolské Akademické Ymky, kde se rovněž seznámil s Boženou Komárkovou. Byl posledním předsedou AY před zastavením její činnosti v roce 1949. Podílel se na zrodu reformního evangelického hnutí Nová orientace. Podepsal *Prohlášení Charty 77*, dvakrát se stal jejím mluvčím. Ve své domácnosti organizoval bytové semináře. Po roce 1989 se vrátil na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kde vyučoval až do druhé poloviny devadesátých let. V letech 1996–2004 přednášel filozofii a vedl Katedru filosofie na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy.
- 32 Dle vzpomínek Jana Šimsy se tehdejšímu vedení nakladatelství Kalich zdálo, že jsou texty Boženy Komárkové příliš složité, a proto ji požádali o výklad či dokonce překlad některých slov či slovních spojení. Tato práce vyžadovala delší čas. Po roce 1969 ale začalo ve společnosti docházet k postupnému utužování politických poměrů. Některé texty Boženy Komárkové týkající se marxismu byly samozřejmě kritické či přímo negativně zaměřené. Nový ředitel Kalichu se proto ani neodvážil předložit knihu ke schválení tiskovému dozoru (ŠIMSŮVA 1993, 7).
- 33 Článek *Kulturní politika a morální zdraví socialistické společnosti* byl zařazen do knihy *Sekularizovaný svět a evangelium* vydané v nakladatelství Doplňek roku 1993.
- 34 Na konci března 1963 bylo sledování Boženy Komárkové zaznamenáno v evidenci StB pod krycím názvem Ymkař s poznámkou „pobuřování“. V únoru 1976 pak byl zaveden další svazek s názvem Rádce a poznámkou „Nová orientace“.
- 35 Samotná přednáška Jana Patočky se konala 23. dubna 1969 v rámci cyklu Česká otázka v klubu Socialistické akademie v Praze.
- 36 V redakční poznámce k článku Boženy Komárkové *Několik poznámek k tezímu Jana Patočky o filosofii českých dějin* v samizdatovém časopise *Reflexe* z roku 1985 v prvním čísle prvního ročníku na straně 149 je otištěna omluva za to, že text nedopatřením nebyl v narozeninovém sborníku Jana Patočky otištěn.
- 37 V tomto prvním čísle časopisu vyšel také článek Boženy Komárkové s názvem „Česká otázka“ v *průběhu století. Reflexe. Časopis pro filosofii a teologii* vznikl v roce 1985 z popudu Ladislava Hejdánka. Oficiálně vychází od roku 1990 v nakladatelství OIKOYMENH ve spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze a Nakladatelstvím Karolinum.
- 38 Poprvé o hnutí psal Jan Čapek roku 1962 ve svém článku *O novou orientaci* v časopise *Kostnické jiskry*. V tomto článku názvem „nová orientace“ není ještě myšleno skutečné jméno hnutí, ale směřování jiným, novým směrem v rámci Československé církve evangelické (ŠIMSŮVA 1997, 167). V pátrání po kořenech Nové orientace bychom však mohli jít ještě hlouběji do historie. Sám Jan Šimsa vzpomíná, že pod názvem Nová orientace pronesl cyklus kázání v létě roku 1958 v Klášteře nad Dědinou. V kázáních se dotýkal posledních otázek života jako je nemoc, utrpení, vztah ke smrti, a to v duchu nové orientace, jak se jí myšlenkově přiblížil v Akademické Ymce (srov. dopis Jana Šimsy adresovaný dr. Václavu Bělohoubkovi, krajskému tajemníku pro věci církevní v Brně dne 12. října 1984, fond Jana Šimsy). Švagr Jana Šimsy Jaromír Procházka navrhl, aby se názvem Nová orientace pojmenovalo celé hnutí v rámci Českobratrské církve evangelické.
- 39 Patřil mezi ně například Jakub Trojan, který se v době normalizace živil jako ekonom v pražských podnicích ŘEMPO a Montáž. Miloš Rejchrt po odnětí státního souhlasu pracoval jako topič parních kotlů, topičem byl i Alfréd Kocáb. Jan Šimsa se živil jako skladový dělník ve Výzkumném ústavu makromolekulární chemie v Brně, Milan Balabán prošel různými dělníckými či úřednickými posty (např. u pražských kanalizací) atd.
- 40 Záznam výslechu a skutečný průběh události se odlišují. Svůj podpisový listek Božena Komárková nikam neposlala, dala jej do rukou přímo Miloši Rejchrtovi, který jej osobně odvezl do Prahy společně s podpisovým listkem Jana Šimsy. Za upozornění na tuto skutečnost děkuji PhDr. Martinu Šimsovi, Ph.D.
- 41 ABS, f. MV-V, vyšetřovací spis a. č. V-33766 MV, Charta 77 - podvracení republiky, poškozování republiky v cizině, Božena Komárková, podsvazek 4, Protokol o výslechu B. Komárkové ze dne 13. 1. 1977, s. 2.
- 42 Ibidem, podsvazek 1, Stížnost B. Komárkové ze dne 16. 1. 1977 adresovaná Krajské správě SNB Brno.
- 43 „První pololetí Charty se vyznačovalo velkým přílivem signatářů z českobratrské církve. Do června 1977 podepsalo Chartu 77 osmnáct jejích duchovních a dalších dvaadvacet výrazných členů církve“ (ŠIMSŮVA 1997, 169).
- 44 Patřili mezi ně například Milan Balabán, Zdeněk Bárta, Tomáš Bisek, Pavel Hlaváč, Svatopluk Karásek, Jan Keller, Alfréd Kocáb, Marie Matzenauerová, Jaroslav Pňann, Bohdan Pivoňka, Miloš Rejchrt, Vojen Syrovátka, Jan Šimsa, Jakub Trojan a další.

- 45 Za zmínku jistě stojí sborník *Nad procesem*, který vyšel v roce 1980 a byl věnován uvězněnému Václavu Havelovi a jeho „druhým v osudu“. Božena Komárková do něj přispěla článkem *Poslední blahoslavenství*. Mezi další přispěvatele patřili například Ivan Klíma, Milan Uhde, Jan Trefulka, Jan Šimsa, Jiří Gruša a další.
- 46 Dosud nepublikované poznámky jsou uloženy v jejím fondu v podsбірce ODKAZU.
- 47 V tomto článku se Petr Pithart snažil najít východisko ze soudobé politické situace, tedy ze situace svým způsobem demoralizovaného národa a občanského útlatku ze strany státu. Příklady, jak se z této situace dostat, si bere z minulosti, kdy se český národ podle Pitharta ocitl v podobných situacích (uvádí zejména příklad konfliktů či naopak společného života Čechů a Němců). Jako první bere příklad koncepce patriotismu od Bernarda Bolzana, věnuje se také myšlenkám o společném soužití Čechů a Němců od Emanuela Ráda.
- 48 O kořenech samizdatové řady *Profily* i o svazku věnovaném Boženě Komárkové píše Milena Šimsová v ediční poznámce k publikaci, jež se měla jmenovat *O svobodu svědomí* a měla původně vyjít v roce 1991 v nakladatelství Kalich. K vydání ale nedošlo, pod názvem *O svobodu svědomí* vyšel až čtvrtý svazek *Spisů Boženy Komárkové* v roce 1998 a cenná ediční poznámka zůstala ve strojopise v podsбірce ODKAZU. Milena Šimsová v ní vzpomíná, jak se v roce 1980 myšlenka této samizdatové řady zrodila. Tehdy se totiž měl stát mluvčím Charty 77 Miloš Rejchrt, původně českobratrský evangelický farář, toho času zbavený státního souhlasu k výkonu duchovenské služby a zaměstnaný jako topič. Zjistilo se však, že jej neznají ani mnozí signatáři Charty. Proto Jiřího Müllera napadlo, že by nejen Miloše Rejchrt, ale i další evangelické disidenty mohl představit v rámci samostatné samizdatové řady. Mezi tyto evangelické autory patřila i Božena Komárková. Již v roce 1980 proto začal schraňovat její texty. Se sběrem textů mu pomáhal Josef Vydřář, který dokumenty navíc opatřoval cennými poznámkami o okolnostech jejich vzniku. Opisoval je, aby byly lépe chráněné a neexistovaly jen v jednom jediném exempláři. Nashromáždili tak obrovské množství rukopisů, dopisů, článků. Jiří Müller je pečlivě pročítal, probíral a rozhodoval, které z nich do knihy zařadí a které naopak ne. Rukopis *Profilů* věnovaných Boženě Komárkové byl pak uschován u rodiny Šimsových v jejich rodinném domě na Volfově ulici. V květnu 1981 se u nich konala domovní prohlídka. Na rukopis *Profilů* příslušníci Státní bezpečnosti narazili, ale nevěšili si jej: „Mezi pracovníky bezpečnosti byl člověk s fenomenální pamětí. Nezabavoval nic, ale pečlivě pročítal texty. Na příklad moje výpisky ze studia odboje za druhé světové války. Také ten měl chystaný rukopis v ruce. Z průhledné obálky vyňal první stránku, na níž byl napsaný obsah knihy, tj. soupis článků, které Jiří Müller utřídil do čtyř částí a nadepsal je shrnujícím označením, obrátil je rubovou čistou stranou nahoru a pomalu zasunul zpět do obálky. Pak položil rukopis zpět do přihrádky, odkud jej vzal, a nechal tam ležet. Ohromilo mne to a současně jsem si oddechla. Zřejmě zabavení rukopisů nebylo pravým důvodem prohlídky.“ (Strojopis Ediční poznámky Mileny Šimsově uložený v podsбірce ODKAZU). Dnes již víme, že skutečným důvodem domovní prohlídky bylo vyznamenání jmen a adres významné části československého disentu při zadržení karavanu, v němž byla pašována prostřednictvím organizace Jana Kavana z Velké Británie do Československa exilová literatura. Zadržení se odehrálo v rámci rozsáhlejší akce s názvem Delta. V souvislosti s ní byli zanedlouho po domovní prohlídce zadrženi Jan Šimsa i Jiří Müller. Jana Šimsu propustili po čtyřech dnech, Jiřího Müllera po třech týdnech, navíc s otevřeným trestním stíháním. Rukopis knihy proto zůstal několik měsíců ležet ladem. „Bylo třeba překonat strach, sebrat nové síly a přinutit se ke klidu, potřebnému k práci.“ (tamtéž). Proto kniha vyšla až v roce 1982.
- 49 Na tento dopis odpověděl Boženě Komárkové tehdejší spoluautor Rozhlasové univerzity dr. Milan Machovec.
- 50 Tento titul vyšel v samizdatu ve dvou svazcích. První zahrnuje studie Boženy Komárkové z let 1952–1963, druhý díl studie z let 1953–1970. Kuriozitou je, že přestože se kniha jmenuje *Sekularizovaný svět a evangelium*, na hřbetu knihy je uveden název s přesmyčkou, tedy *Evangelium a sekularizovaný svět*.
- 51 Článek s obdobným názvem publikovala ve stejném roce také v samizdatovém časopise *Reflexe*.
- 52 Srov. strojopis dopisu Jana Šimsy adresovaného Ljubě Václavové, režisérce chystaného filmového dokumentu o Boženě Komárkové, ze dne 18. srpna 2003. Uloženo v podsбірce ODKAZU.
- 53 Srov. strojopis proslova Jana Šimsy při uvedení knihy B. Komárkové *Tolerance jako podmínka života* dne 1. 11. 1999. Uloženo v podsбірce ODKAZU.
- 54 Na tyto sborníky je třeba upozornit se zvláštním zřetelem. V podsбірce ODKAZU jsou uloženy tři svazky sborníků věnované sedmdesátým (1973), sedmdesátým pátým (1978) a osmdesátým (1983) narozeninám Boženy Komárkové. Všechny představují pozoruhodné soubory textů významných neoficiálních myslitelů (Jana Patočky, Jakuba Trojana, Jana Šimsy, Ladislava Hejdánka, Miloše Rejchrt, ale například i Jiřího Němce). Význam sborníků věnovaných k narozeninám (díky souborům shromážděných textů) z dnešního hlediska dalece přesahují. Můžeme je proto zařadit mezi důležité samizdatové tituly. Zvláště to pak platí o sborníku s názvem *Ad honorem anopheliae minoris* z roku 1983.
- 55 Na základě studia fondu Boženy Komárkové vznikla například v roce 2013 bakalářská diplomová práce Moniky Krejčové s názvem *Komentovaný soupis fondu pozůstalosti Boženy Komárkové Oddělení dějin literatury Moravského zemského muzea v Brně*. Další bakalářská práce diplomantky z Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně by měla být obhájena v letošním roce. Obrazový materiál z fondu Boženy Komárkové využil Michal Konečný ve své knize *Božena Komárková. Příběh odvahy*, jež vyšla roku 2022 v Tišnově.

LITERATURA

- BENEŠ, E. 1947: O školské reformě. Pokrok, Praha.
- CERMAN, I. 2013: Božena Komárková – odboj, dissent a lidská práva. *Paměť a dějiny* VII, č. 4, 27–39.
- CIGÁNEK, R. 2009: *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1949*. Nakladatelství Karolinum, Praha.
- ČAPEK, J. 1962: O novou orientaci. *Kostnické jiskry. Evangelický týdeník* XLVII, č. 39, 1.
- DINUŠ, P. 2004: *Československá církev evangelická v agenturním rozpracování StB. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu SKPV PCR*, Praha.
- HAVEL, V. 1990: Odpověď prezidenta. *Lidové noviny* III, č. 6, 1.
- HEJDÁNEK, L. 2008: Vzpomínky na Jircháře. *Křesťanská revue* 75, č. 5, 32–37.
- HILLER, J. 1923: Mládi v knize života. *Sokolské besedy* XVII, č. 6, 116–117.
- KOLEJKA, J. 1994: Z historie gymnázia, 4. část. Gymnázium 1945–1961. In: *Od klasického gymnázia k matematickému*, 10–29. Gymnázium Brno, tř. Kpt. Jaroše 14, Brno.
- KOMÁRKOVÁ, B. 1947: K diskusi o školské reformě. *Křesťanská revue* XIV, č. 4, 108–112.
- 1985: „Česká otázka“ – tehdy a dnes. *Svědectví, čtvrtletník pro politiku a kulturu* XIX, č. 76, 793–816.
 - 1985: „Česká otázka“ v průběhu století. *Reflexe* 1, č. 1, 8–37.
 - 1988: Vznik ČSR: kontinuita nebo diskontinuita v českých dějinách? In: *Historické studie* 23, 44–45. Praha.
 - 1990: Rozvážný politik nesnadné přítomnosti. *Moravské noviny* 1, č. 23, 3.
 - 1993: Kulturní politika a morální zdraví socialistické společnosti. In: B. Komárková: *Sekularizovaný svět a evangelium*, 239–247. Doplněk, Brno.
 - 1997a: Arlette... In: B. Komárková: *Čemu nás naučila válka*, 43–87. EMAN, Heršpice.
 - 1997b: Profesori Jan Uher a Antonín Šimek. In: B. Komárková: *Čemu nás naučila válka*, 17–18. EMAN, Heršpice.
 - 1997c: Rok Mnichova. In: B. Komárková: *Čemu nás naučila válka*, 15–16. EMAN, Heršpice.
 - 1997: Vratislavský deník. In: B. Komárková: *Lidská práva*, 14–39. EMAN, Heršpice.
 - 1998a: Difficile est... In: B. Komárková: *O svobodu svědomí*, 99–109. EMAN, Heršpice.
 - 1998b: Dopis synodnímu seniorovi Václavu Kejřovi. In: B. Komárková: *O svobodu svědomí*, 91–96. EMAN, Heršpice.
 - 1998c: Kolektivizace venkova. In: B. Komárková: *O svobodu svědomí*, 34–38. EMAN, Heršpice.
 - 1998d: Naše orientace v současnosti. In: B. Komárková: *O svobodu svědomí*, 44–48. EMAN, Heršpice.
 - 1999a: Několik poznámek k tezí prof. Patočky o filosofii českých dějin. In: B. Komárková: *Tolerance jako podmínka života*, 87–92. EMAN, Heršpice.
 - 1999b: První republika. Anketa k sedmdesátému výročí vzniku ČSR. In: B. Komárková: *Tolerance jako podmínka života*, 99–121. EMAN, Heršpice.
- KOMÁRKOVÁ, B. – MEZNIK, J. – ŠIMSA, J. 1990: Výměna dopisů. *Lidové noviny* III, č. 6, 1.
- KUNDERA, M. 1967: Staromódní škola. In: *První české gymnasium v Brně*, 109. Musejní spolek, Brno.
- MARKOVÁ, M. 1996: Moje generace patří minulosti. Rozhovor s Boženou Komárkovou. In: *Olga Havlová a ty druhé. Ženy ve vnitřní emigraci*, 86–104. Barrister & Principal, Brno.
- PEŠTA, P. 1994: Ze života na gymnáziu. Poválečná studentská generace. In: *Od klasického gymnázia k matematickému*, 108–123. Gymnázium Brno, tř. Kpt. Jaroše 14, Brno.
- REJCHRT, M. 1997: Vzpruha i inspirace. *Protestant* 8, č. 3, 1997, 5.
- ŠIMKOVÁ, E. 1999: Rozhovor. Odkaz Boženy Komárkové. Rozhovor s manžely Šimsovými. *Setkávání* 1, č. 2, 4–5.
- ŠIMSA, J. 1990: Úvodní slovo. In: B. Komárková: *Původ a význam lidských práv*, 7–11. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- 1993: Několik vět o paní profesorce Komárkové. In: B. Komárková: *Sekularizovaný svět a evangelium*, 5–9. Doplněk, Brno.
 - 1997: Začátky hnutí za lidská práva mezi československými evangeliky. In: B. Cisařovská – M. Drápala – V. Prečan – J. Vančura: *Charta 77 očima současníků. Po dvaceti letech*, 167–171. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, Praha – Brno.
- ŠIMSOVÁ, M. 1993: Malé zamyšlení nad americkou a československou Ymkou. *Křesťanská revue* LX, č. 9, 239–244.
- 1997: „Helfert-Intelligenz-Gruppe“. In: B. Komárková: *Čemu nás naučila válka*, 88–90. EMAN, Heršpice.
- ŠIMSOVI, J. a M. 1998: Ediční poznámka. In: B. Komárková: *Ve světě a ne ze světa*, 131–134. EMAN, Heršpice.
- UHDE, M. 2013: *Rozpomínky: Co na sebe vím*. Torst – Host, Praha – Brno.

ARCHIVNÍ PRAMENY

- Moravské zemské muzeum, Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření, Fond Boženy Komárkové.
- Moravské zemské muzeum, Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření, Fond Jana Šimsy.

SUMMARY

The article *The life and work of Božena Komárková as reflected in the Moravian Museum collections* deals in several chapters with the basic life and thought areas of this important Czech philosopher of evangelical orientation. Božena Komárková was significantly influenced by the time of her adolescence after the World War I, when the new Czechoslovak Republic was oriented in a distinctly atheistic direction. Later, Komárková adhered to evangelical Christianity, she became significantly involved in the Academic YMCA. It was the Academic YMCA that influenced her further life and thought direction. During World War II, she was imprisoned for her participation in the Second Resistance. In prison, she began to deal with the topic of the origin and meaning of human rights. She did not abandon this theme even after the end of the World War II. After February 1948, she was expelled from the teaching staff of the State Gymnasium at the Legionaries Street n° 14 in Brno and was granted a pension. She never had an outright negative attitude towards communism, she only criticized the interference in the human moral sphere and the violation of human rights. That is why she was also one of the first signatories of the *Declaration of Charter 77* in Brno. She published her works as a samizdate, and home seminars were held in her household. In the times of freedom, she won several important awards.

In addition to these basic stages of Božena Komárková's life, the article also deals with the overall edition of Božena Komárková's works. It also describes the structure of her fund, stored in the collections of the Moravian Museum.

